

ΙΟΝΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ - ΤΟΜΟΣ Α'

Τόμος χαριστήριο
στον Δημήτρη Ζ. Σοφιανό

ΚΕΡΚΥΡΑ 2007

ΙΟΝΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΙΟΝΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ - ΤΟΜΟΣ Α'

Τόμος χαριστήριο
στον Δημήτρη Ζ. Σοφιανό

ΚΕΡΚΥΡΑ 2007

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη
Νίκος Καραπιδάκης
Τζελίνα Χαρλαύτη
Θεοδόσης Πυλαρινός

Επιμέλεια έκδοσης
Θεοδόσης Πυλαρινός

Καλλιτεχνική επιμέλεια
Γιώργος Δ. Ματθιόπουλος

Εκτύπωση
FOTOLIO + TYPICON A.E.

Βιβλιοδεσία
Ροδόπουλος - Ηλιόπουλος Α.Ε.

Εικόνα εξωφύλλου:
De Stadt Korfu; eertyts Korcyra in't Verschiet,
Dapper 1688. Χαλκογραφία της πόλης της Κέρκυρας,
Scrapbooks Φ 50, v.1, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη,
Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών Αθήνας.

ISSN: 1791-289X

© 2007: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΟΝΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
Ριζοσπαστών Βουλευτών 7, 49 100 Κέρκυρα

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΙΟΝΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
Ιωάννη Θεοτόκη 72, 491 00 Κέρκυρα
Τηλ.: 26610 87 330, 87 331

ΜΕΓΙΣΤΑΝΕΣ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ:
Ο ΟΙΚΟΣ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ¹

Είναι παραμονή Χριστουγέννων του 1901. Ο γερο-Παναγής σε ηλικία 87 ετών, όπως κάθε μέρα εδώ και σαράντα τέσσερα χρόνια, βρίσκεται στο γραφείο του, στον αριθμό 19 της Old Broad Str. στο Σίτι, την εμπορική καρδιά του Λονδίνου. Την ημέρα εκείνη, με την χαρακτηριστική, τρεμάμενη πιά, υπογραφή του, τελειώνει δεκατέσσερα γράμματα: προς τον Π. Μαργαρώνη στη Χίο, τον Α.Α. Νεγροπόντη στη Σύρο, τον Αχ. Κοϊδά στην Πάτρα, τον Ι.Π. Μουμουτζή (δύο γράμματα), τον Π.Μ. Φουστάνο στη Σύρο, τον Πλ. Βίτζα στην Κεφαλλονιά, τους Αδελφούς Ρετσίνα και τον Κ.Ν. Λυκιαρδόπουλο στον Πειραιά, τον Γ.Σ. Καλλιβόκα στην Κέρκυρα, τον Θ. Θεοφάνη στο Ροστόφ της Αζοφικής, τον Δ.Γ. Μωραΐτη στην Άνδρο, τον Ευστ. Αμπατιέλλο στην Κεφαλλονιά, και τον Ό.Α. Σταθάτο στην Αθήνα. Το γραφείο παραμένει κλειστό ανήμερα και την επομένη των Χριστουγέννων. Ο Παναγής Βαλλιάνος επανέρχεται στις 27 Δεκεμβρίου και υπογράφει άλλα δώδεκα γράμματα. Τις επόμενες μέρες είναι σαφές όμως ότι κάτι συμβαίνει. Δεν υπογράφει κανένα γράμμα στις 28 και 29 Δεκεμβρίου. Το τελευταίο γράμμα που φέρει την σχεδόν αγνώριστη υπογραφή του είναι εκείνο προς τους Θ. Θεοφάνη και Λεων. Διακρούση στο Ροστόφ της Αζοφικής στις 30 Δεκεμβρίου 1901. Είναι το τελευταίο γράμμα, είναι η τελευταία μέρα στο γραφείο. Οι επιστολές από τότε και μετά φέρουν την υπογραφή «Αδελφοί Βαλλιάνου» από ένα άλλο πολύ πιο νεανικό χέρι, εκείνο του ανιψιού του Βασιλείου.² Ο Παναγής Βαλλιάνος πεθαίνει εικοσιπέντε μέρες αργότερα, στις έξι το πρωί της 25ης Ιανουαρίου του 1902.

Ο Παναγής Βαλλιάνος υπήρξε από τους μεγαλύτερους Έλληνες διεθνείς επιχειρηματίες του 19ου αιώνα. Οι «Αδελφοί Βαλλιάνου» ή όπως ήταν γνωστοί διεθνώς «Vagliano Bros» υπήρξαν μεγιστάνες. Δημιούργησαν έναν εμποροναυτιλιακό οίκο της ελληνικής διασποράς που καθόρισε την πορεία του εμποροναυτιλιακού δικτύου των Ελλήνων, από τη Μαύρη Θάλασσα μέχρι τη βόρεια Ευρώπη στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα.

1. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πρώτη δημοσίευση μιας ευρύτερης και πολύχρονης μελέτης για τον Οίκο των Αδελφών Βαλλιάνου η οποία ευελπιστώ ότι θα καταλήξει σε βιβλίο.

2. *Foreign Letter Book, 1901-1904*, Αρχείο Βαλλιάνου, Γενικά Αρχεία του Κράτους (στο εξής ΓΑΚ) και Αρχεία Κεφαλληνίας.

Αυτή η μελέτη θα αναλύσει το εύρος των διεθνών δραστηριοτήτων του Οίκου των Βαλλιάνων. Θα προχωρήσει όμως και πέρα από αυτό. Η πρόκληση είναι πολλαπλή. Από τη μία είναι η αναζήτηση και η σύνθεση από πολλές πηγές ενός ελληνικού οίκου της Διασποράς. Εκτός του πολύτιμου Αρχείου Βαλλιάνου στα Αρχεία της Κεφαλλονιάς, υπάρχει ένα εξαιρετικά πλούσιο αρχειακό υλικό για τον Οίκο Βαλλιάνων πολυποίκιλο και διάσπαρτο σε όλα τα λιμάνια της Ευρώπης και της Ελλάδας: γράμματα, ναυλοσύμφωνα, φορτωτικές, τελωνειακά αρχεία, εμποροναυτιλιακές εφημερίδες, ελληνικοί και ξένοι νηογνώμονες, προξενικά αρχεία, αρχεία εμπορικών κοινοτήτων.³ Οι Βαλλιάνοι βρίσκονται παντού: από το Ταϊγάνιο (Ταγκανρόκ) και το Μπερντιάνσκ της Αζοφικής μέχρι το Δούναβη, το Λονδίνο, τη Χάγη και το Άμστερνταμ. Επομένως δεν μελετάει

3. Το Αρχείο Βαλλιάνου απόκειται στα ΓΑΚ του Νομού Κεφαλληνίας. Το Αρχείο αυτό που βρισκόταν επί σειρά ετών στην Κοργιαλένιο Βιβλιοθήκη, πριν περιέλθει στα Αρχεία, μου το είχε επισημάνει η Ελεάνα Βλάχου πολλά χρόνια πριν, αλλά παρέμενε αταξινόμητο και όχι εύκολα προσβάσιμο. Να ευχαριστήσω θερμά τη διευθύντρια των Αρχείων Σταματούλα Ζαπάντη-Πεντόγαλου για την κάθε είδους διευκόλυνση στην πρόσβαση και μελέτη του Αρχείου. Ο κύριος όγκος του Αρχείου Βαλλιάνου περιλαμβάνει βιβλία και έγγραφα του γραφείου του Λονδίνου Vagliano Bros που διαχειριζόταν ο Παναγής Βαλλιάνος. Περιέχει πέντε βιβλία αλληλογραφίας με αντίγραφα 5.000 επιστολών της περιόδου 1901-1914, του Παναγή Βαλλιάνου και των κληρονόμων του, δερματόδετα βιβλία μεγάλου μεγέθους τα οποία περιέχουν τις ασφαλιστικές πράξεις που διεξήγε το γραφείο των Βαλλιάνων για τα δικά του πλοία και εκείνα των πελατών του, λογιστικό βιβλίο διπλών εγγραφών όλων των τρεχουσών συναλλαγών με τους πράκτορες με τους οποίους συνεργαζόταν σε τριάντα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας, Μεσογείου και Βόρειας Ευρώπης, λογιστικά βιβλία όλων των τρεχουσών πράξεων του γραφείου, λογιστικό βιβλίο διπλών εγγραφών με λογαριασμούς όλων των πελατών και συνεργατών της Εταιρείας, είτε πρόκειται για εμπόριο, είτε για διαχείριση πλοίων, είτε για ασφάλισεις, είτε για δάνεια, είτε για συναλλαγές με τράπεζες. Υπάρχουν επίσης κάπου είκοσι φάκελλοι με υποθέσεις για αποζημιώσεις και αβαρίες των ατμοπλοίων «Μαρία», «Κατίνα», «Ανδρέας Βαλλιάνος», «Αργώ», «Ελένη», «Φώτης», «Δέσποινα», «Νικόλαος Βαλλιάνος», «Γεώργιος Αμπατιέλλος», «Εμμανουήλ», «Βασίλειος», «Ηρώ», «Τζίρινα Αμπατιέλλου». Κάθε τέτοιος φάκελλος περιλαμβάνει έναν σχεδόν πλήρη «φάκελλο ταξιδιού» – όπως αποκαλούν και σήμερα τα ναυτιλιακά γραφεία όλα τα έγγραφα και τις υποθέσεις για κάθε ταξίδι ενός πλοίου – με επιθεωρήσεις από Lloyd's Register of Shipping, καθώς και εκθέσεις μηχανικών για επισκευές, ασφαλιστήρια συμβόλαια, αποσπάσματα ημερολογίων, αποδόσεις λογαριασμών για αποζημιώσεις, φορτωτικές, ναυλοσύμφωνα, αποφάσεις δικαστηρίων για αβαρίες, αλληλογραφία πλοιάρχου και γραφείου Βαλλιάνων, αποδείξεις προμηθευτών κ.λπ. Το παραπάνω αρχειακό αυτό υλικό αποτελεί μοναδικό, έως τώρα δείγμα για τη μελέτη επιχειρηματικού και εφοπλιστικού οίκου της Διασποράς. Παρόμοιο υλικό υπάρχει μόνο, από όσο γνωρίζω, στην Καίρειο Βιβλιοθήκη όπου ο αείμνηστος Δημήτριος Πολέμης κατάφερε να συγκεντρώσει τμήμα του Αρχείου του υποκαταστήματος της S.G. Embiricos στον Πειραιά, του εφοπλιστικού γραφείου Λονδίνου των Εμπειρίκων που δημιουργήθηκε το 1896. Το γεγονός όμως ότι το γραφείο Βαλλιάνου υπήρξε το πρώτο ελληνικό εφοπλιστικό γραφείο του Λονδίνου κάνει την σημασία του ιδιαίτερα βαρύνουσα. Ένα μικρό μόνο τμήμα του Αρχείου Βαλλιάνου (δύο φάκελλοι) αφορούν τη διαχείριση του Κληροδοτήματος Παναγή Α. Βαλλιάνου στην Κεφαλλονιά.

Εκτός του παραπάνω Αρχείου, πληροφόρηση για τις ναυτιλιακές και εμπορικές δραστηριότητες των Βαλλιάνων έχουμε αντλήσει από τα βρετανικά προξενικά αρχεία στα λιμάνια

κανείς ένα συγκεκριμένο αρχείο σε ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό τόπο. Κι εδώ έγκειται η δυσκολία αλλά και η γοητεία του εγχειρήματος.

Η άλλη πρόκληση είναι η οπτική προσέγγιση του Οίκου αυτού, η χρήση για την ανάλυση και την ερμηνεία των εργαλείων της ιστορίας των επιχειρήσεων, η οποία ως ξεχωριστός κλάδος της οικονομικής ιστορίας έχει απογειωθεί την τελευταία εικοσαετία σε διεθνές επίπεδο, κυρίως στην αγγλόφωνη ιστοριογραφία, με πρωτεργάτη τον Alfred Chandler, ιστορικό των επιχειρήσεων στο Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, ο οποίος ανέλυσε την πορεία των επιχειρήσεων στην Αμερική από τον 18ο αιώνα μέχρι τις αρχές του 20ού.⁴ Ο Chandler έδωσε ιδιαίτερη ώθηση στη συγκριτική οπτική, συγκρίνοντας τις πορείες των επιχειρήσεων του «πρώτου βιομηχανικού κράτους», της Αγγλίας, και της Γερμανίας με αυτές της Αμερικής.⁵ Οι ιστορικοί των επιχειρήσεων – οι πιο γνωστοί προέρχονται από ιστορικές σπουδές – χρησιμοποιούν τα εργαλεία του ιστορικού και της ιστορικής αρχειακής έρευνας και κάποια από τα θεωρητικά εργαλεία των οικονομολόγων, κυρίως των νέων θεσμικών οικονομικών τα οποία έχουν φέρει την επιχείρηση στο κέντρο της ανάλυσης της πορείας των οικονομιών.⁶

της Ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, από την καθημερινή εμποροναυτική εφημερίδα της Μασσαλίας *Semaphore de Marseille* στην περίοδο 1830–1910 και από τα Βρετανικά Τελωνειακά Αρχεία (British Customs Bills of Entry) για την περίοδο 1840–1910. Επίσης αρχειακό υλικό για τους Βαλλιάνους όπως γράμματα, φορτωτικές και ναυλοσύμφωνα έχω βρει σε όποιο ναυτιλιακό αρχείο έχω κοιτάξει όπως το Αρχείο Σύρμα και το Αρχείο Αρβανίτη στο Ε.Λ.Ι.Α. ή το Αρχείο Κούτση στην Οικία Κούτση στις Σπέτσες.

4. Alfred D. Chandler, *The Visible Hand. The Managerial Revolution in American Business*, Harvard University Press, 15η έκδοση, Καίμπριτζ, Μασσαχουσέτη 1999.

5. Alfred Chandler, *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism*, Belknap Press, Καίμπριτζ, Μασσαχουσέτη 1990.

6. Ένα θαυμάσιο δείγμα συνδυασμού ιστορίας και θεωρίας της ανάπτυξης της επιχείρησης είναι το βιβλίο των δύο Άγγλων ιστορικών της επιχείρησης που προέρχονται από τις ιστορικές σπουδές, των Gordon Boyce και Simon Ville, *Η εξέλιξη των σύγχρονων επιχειρήσεων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005. Για την άποψη των οικονομολόγων σε σχέση με τη σημασία της επιχείρησης ως κεντρικού πυρήνα ερμηνείας της οικονομίας βλέπε William Lazonick, *Η οργάνωση των επιχειρήσεων και ο μύθος της οικονομίας της αγοράς*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2001 και Σταύρος Ιωαννίδης, *Σύγχρονες θεωρίες για την φύση της επιχείρησης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1995. Συνεχιστής του Alfred Chandler στο Business School του Χάρβαρντ είναι σήμερα ο Geoffrey Jones ο οποίος ανάμεσα στα άλλα έχει γράψει το θαυμάσιο, *Merchants to Multinationals. British Trading Companies in the 19th and 20th centuries*, Οξφόρδη 2000, στο οποίο περιλαμβάνει και τον ελληνικό πολυεθνικό Οίκο των Αδελφών Ράλλη, που τον θεωρεί ως πολυεθνικό βρετανικό οίκο. Ο Οίκος των Αδελφών Ράλλη είναι ουσιαστικά ο «πρόδρομος» του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου. Για τον Οίκο των Αδελφών Ράλλη βλέπε Τζελίνα Χαρλαύτη, *Η Ιστορία της Ελληνόκτητης Ναυτιλίας, 19ος–20ός αι.*, Νεφέλη, Αθήνα 2001 κεφ. 3, και Κατερίνα Βουρακιώτη, «Ο Οίκος των Αδελφών Ράλλη (c. 1814–1961). Το αρχέτυπο της ελληνικής διασποράς», διδακτ. διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2004.

Και η χρήση οικονομικής θεωρίας στην ιστορία ας μη φέρνει ρίγη ανησυχίας στους παραδοσιακούς ιστορικούς. Τα πιο σημαντικά θεωρητικά εργαλεία είναι και τα πιο απλά όπως θα δούμε στην πορεία. Είναι η χρήση της έννοιας των «επιχειρηματικών δικτύων», του οικογενειακού καπιταλισμού και των σχέσεων εμπιστοσύνης στη μείωση του κόστους συναλλαγών, των επενδυτικών στρατηγικών και της καινοτομίας. Είναι κυρίως η δημιουργία μιας μεθοδολογίας για την ταξινόμηση, ανάλυση και ερμηνεία του αρχαιακού υλικού. Σκοπός του ιστορικού των επιχειρήσεων είναι να αναλύσει τους λόγους και τους τρόπους με τους οποίους μια επιχείρηση κατορθώνει να αναπτυχθεί, καθώς και το πώς εντάσσεται στον εθνικό και διεθνή χώρο.⁷

Η μελέτη αυτή έχει τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος εξετάζουμε τον ίδιο τον επιχειρηματικό οίκο, διερευνούμε την πορεία του και τους λόγους της ανάπτυξής του. Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στη σχέση του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου με το ελληνικό κράτος, και το τρίτο μέρος τη θέση του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου στον ευρωπαϊκό χώρο.

A. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ

Το ερώτημα που τίθεται είναι τι είναι αυτό που έφερε στην κορυφή τον επιχειρηματικό Οίκο των Αδελφών Βαλλιάνου; Για να τον αναλύσουμε και να τον ερμηνεύσουμε θα ακολουθήσουμε την εξής μεθοδολογία: Θα εξετάσουμε πρώτον, τη γεωγραφική επέκταση του Οίκου, τη δημιουργία κεντρικών κόμβων, γραφείων στις αγορές παραγωγής και κατανάλωσης. Δεύτερον, τη δημιουργία δικτύων, το πλέγμα των πρακτόρων στη Μαύρη Θάλασσα, στη Μεσόγειο και τα βορειοευρωπαϊκά λιμάνια για την εξασφάλιση αυτού του άυλου και πολύτιμου αγαθού, της ροής πληροφορίας μέσω της δημιουργίας συνεργασιών. Τρίτον, τη διαφοροποίηση των επενδύσεων του Οίκου, τον πυρήνα επιτυχίας του, στο εμπόριο, τη ναυτιλία και τις χρηματοπιστωτικές εργασίες. Τέταρτον, την καινοτομία του επιχειρηματία και εδώ οι Αδελφοί Βαλλιάνου υιοθέτησαν πρώτοι από όλους τους επιχειρηματίες της διασποράς σε μεγάλο βαθμό τη νέα τεχνολογία του ατμού στο στόλο τους. Πέμπτον, την εσωτερική οργάνωση, δομή και λειτουργία της επιχείρησης που ενισχύθηκε από την ευελιξία της εταιρικής της μορφής, και τη στελέχωση από τον τόπο καταγωγής, την Κεφαλλονιά, από συγγενείς και συντοπίτες, καθώς επίσης και τις γαμήλιες επιχειρηματικές στρατηγικές.

7. Gordon Boyce – Simon Ville, *Η εξέλιξη των σύγχρονων επιχειρήσεων*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005, σ. 2.

Γεωγραφική επέκταση του Οίκου των Βαλλιάνων

Συνεχίζοντας τη ναυτιλιακή παράδοση της Κεφαλλονιάς που ανέπτυξε σημαντικό στόλο στη διάρκεια του 18ου αιώνα, οι ναυτιλιακές δραστηριότητες της οικογένειας Βαλλιάνου από τις Κεραμειές της Κεφαλλονιάς εντοπίζονται σε αρχαιακό υλικό από τα δυτικοευρωπαϊκά λιμάνια όπου έχουμε εντοπίσει πολλούς πλοίαρχους με το όνομα Βαλλιάνος, όπως Ανδρέας, Αλέξανδρος, Γεράσιμος, Ρόκος, Θεόδωρος, Αντώνης χωρίς να γνωρίζουμε ακόμη ποιος είναι ο βαθμός συγγένειας με τους δικούς μας Βαλλιάνους. Ο πατέρας των ιδρυτών του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου, Αθανάσιος Βαλλιάνος, ο οποίος πρέπει να γεννήθηκε στα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1770, στα Αρχαία της Επτανήσου Πολιτείας στα ΓΑΚ της Κέρκυρας εμφανίζεται ως καπετάνιος στο μπριγαντίνι «Η Κυρά των Αγγέλων» το 1806–1807. Ο Αθανάσιος μαζί με τη γυναίκα του Φρόνια απέκτησαν οκτώ παιδιά, τη Σαντίνα, τον Σπύρο, τον Νικόλαο, τον Μεταξά, τον Μαρίνο, τον Παναγή, τον Ανδρέα, τη Μαρία (βλέπε Παράρτημα 1). Ο τέταρτος, πέμπτος και έκτος γιος αποτέλεσαν τη σημαντική αδελφική τριάδα που δημιούργησε τον Οίκο των Αδελφών Βαλλιάνου: Ο Μαρίνος (1808–1896), ο Παναγής (1814–1902) και ο Ανδρέας Βαλλιάνος (1827–1889).

Πρώτος έφυγε από την Κεφαλλονιά ο Μαρίνος (Μαρής) Βαλλιάνος στις αρχές της δεκαετίας του 1820. Μπάρκαρε και εργάστηκε σε κεφαλλονίτικο ιστοφόρο, και μετά από μερικά ταξίδια στη Μεσόγειο αποφάσισε να εγκατασταθεί στο Ταϊγάνιο της Αζοφικής ίσως στα τέλη της δεκαετίας του 1820. Είναι η εποχή της μεγάλης ανάπτυξης του σιτεμπορίου της Νότιας Ρωσίας από την Οδησό μέχρι την Αζοφική. Η αλματώδης ανάπτυξη των εξαγωγών σιτηρών αποτέλεσε πόλο έλξης για τους κατοίκους του Ιονίου και του Αιγαίου πελάγους που εξακολούθησαν να καταφθάνουν στην περιοχή από τα τέλη του 18ου μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα. Από 160.000 κατοίκους το 1782, ο πληθυσμός της Νέας Ρωσίας έφθασε σε 3.500.000 το 1856.⁸

Το Ταϊγάνιο, το ακραίο και πιο σημαντικό εξαγωγικό λιμάνι της Αζοφικής, δίπλα στην ελληνική Μαριούπολη, αναπτύχθηκε και αυτό σε πόλο έλξης Ελλήνων από τις αρχές του 19ου αιώνα. Εκεί εγκαταστάθηκε το 1815 ο πάμπλουτος Ιωάννης Βαρβάκης όπου και έζησε μέχρι το θάνατό του το 1825.⁹ Αξιοσημείωτη ελληνική εμπορική κοινότητα δημιουργήθηκε τις δεκαετίες 1830 και 1840 με υποκαταστήματα μεγάλων χιώτικων εμπορικών οίκων της ελληνικής διασποράς όπως των Αδελφών Ράλλη, Σκαραμαγκά, Ροδοκανάκη, Αυγερινού, Παπούδωφ και Λασκαρίδη. Η εξέλιξη των εξαγωγών του Ταϊγανίου δείχνει μια ανοδική πορεία

8. Τζελίνα Χαρλαύτη, *ό.π.*, κεφ. 2.

9. Βασίλης Ασημομύτης, *Ιωάννης Βαρβάκης*, Κάκτος, Αθήνα 2001.

στη διάρκεια του 1840, όπως βλέπουμε στο Διάγραμμα 1 (βλ. σ. 313), παρ' όλες τις δυσκολίες ναυσιπλοΐας λόγω των αβαθών υδάτων της Αζοφικής, παρά την ακαταλληλόλητα των λιμανιών, και τις μεγάλες αργοπορίες εξαιτίας της αναγκαστικής καραντίνας στο Κερτς και το αμμώδες φράγμα των Στενών του Γενή-Καλέ.

Ο Μαρής Βαλλιάνος στα τέλη της δεκαετίας του 1820 προσελήφθη ως ναύκληρος σε πλοίαρχα της Αζοφικής που ανήκαν στον κεφαλονίτη σιτέμπορο Αυγερινό. Η σημασία των πλοιαρίων στην Αζοφική ήταν εξαιρετικά σημαντική. Το Ταϊγάνιο, που συγκέντρωνε τα δύο τρίτα όλων των εξαγωγών της περιοχής, βρισκόταν σε απόσταση τριάντα μιλίων από τα αγκυροβόλια λόγω του αβαθούς των υδάτων. Πριν από τη δεκαετία του 1870, καθώς δεν είχαν ακόμη εισαχθεί τα ρυμουλκά ατμόπλοια, οι συνθήκες, που επικρατούσαν για τους καπετάνιους και τα πληρώματα, οι οποίοι ταξίδευαν δύο ή και τρεις νύχτες με βάρκες για το Ταϊγάνιο, ήταν εξαιρετικά δυσάρεστες. Συχνά, οι άνδρες ήταν υποχρεωμένοι να παραμένουν στις ανοιχτές βάρκες για μέρες. Ο Μαρής Βαλλιάνος εμφανίζεται στις πηγές το 1830 και 1835 ως πλοίαρχος σε μεγάλο ιστιοφόρο 350 τόνων ονόματι «Αχιλλέας» το οποίο ίσως ανήκει στον Αυγερινό και ο ίδιος είναι συμπλοιοκτήτης.

Φαίνεται ότι τη δεκαετία του 1840 ο Μαρής καταφέρνει να αγοράσει μικρά δικά του ιστιοφόρα αλλά και να δημιουργήσει ένα σιτεμπορικό οίκο διαχειριζόμενος ο ίδιος και τα φορτία και τα πλοία που εκτελούσαν αρχικά τις μεταφορές μεταξύ Αζοφικής και Κωνσταντινούπολης. Εν τω μεταξύ ο κατά επτά χρόνια μικρότερος αδελφός Παναγής Βαλλιάνος (1814–1902) αφού δούλεψε πάνω στο κεφαλλονίτικο ιστιοφόρο του πλοίαρχου Γεράσιμου Δ. Βεργωτή για μερικά χρόνια ένωσε τις δυνάμεις του με τον μεγάλο του αδελφό Παναγή στο Ταϊγάνιο. Οι επιχειρήσεις των Μαρή και Παναγή Βαλλιάνου, στις οποίες προσελάμβαναν αποκλειστικά Κεφαλλονίτες, απλώθηκαν σταδιακά με πρακτορεία, αποθήκες, φορτηγίδες και ιστιοφόρα σε όλα τα λιμάνια της Αζοφικής: Μαριούπολη, Μπερντιάνσκ και Γέισκ, ενώ εμφανίζονται ως πλοιοκτήτες δύο μεγάλων ιστιοφόρων τη δεκαετία του 1840. Το μεγάλο άνοιγμα, ίσως, έγινε τη περίοδο 1847–1848 με τη μεγάλη ζήτηση σιτηρών από τη Δυτική Ευρώπη. Πάντως βρίσκουμε τον Παναγή να έχει εγκατασταθεί στην Ζάκυνθο, η οποία λειτουργούσε ως ενδιάμεσος σταθμός των φορτίων του Οίκου Βαλλιάνου, όπου και έπαιρνε διαταγές για τον οριστικό προορισμό του φορτίου. Στο Διάγραμμα 1 βλέπουμε την τεράστια άνοδο εξαγωγών σιτηρών από το Ταϊγάνιο και διαπιστώνουμε μια μεγάλη κορύφωση λίγο πριν τον Κριμαϊκό Πόλεμο. Το 1851–1853 στα βρετανικά προξενικά αρχεία ο Μαρής Βαλλιάνος εμφανίζεται ανάμεσα στους τρεις πιο σημαντικούς εξαγωγείς του Ταϊγανίου.¹⁰

Τομή στην ιστορία του Οίκου των Βαλλιάνων, θεωρείται ο Κριμαϊκός Πόλεμος

10. Τζελίνα Χαρλαύτη, *ό.π.*, Πίνακας 4.6.

κατά τη διάρκεια του οποίου μέσα από «παράνομες» – για τους Ρώσους – εξαγωγές δημητριακών αποκόμισαν τεράστια κέρδη, αδιαφορώντας για τους περιορισμούς που επέβαλλαν οι εμπόλεμοι, που αποτέλεσαν το εφαλτήριο για την επερχόμενη απογείωση. Ο Μαρίνος Βαλλιάνος παραμένει στο Ταϊγάνιο για εβδομήντα ολόκληρα χρόνια, μέχρι το θάνατό του το 1896, και εξελίσσεται στον μεγαλύτερο εξαγωγέα της Αζοφικής στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, εξασφαλίζοντας χιλιάδες τόνους φορτίων σιτηρών για την επιχείρηση των Βαλλιάνων. Ένας μεγάλος άγνωστος στην ιστοριογραφία των ελληνικών εμπορικών παροικιών παραμένει η ελληνική εμπορική κοινότητα του Ταϊγανίου, μια πόλη που οι Ρώσοι μέχρι σήμερα αποκαλούν «πόλη των Ελλήνων».¹¹

Δύο χρόνια μετά τη λήξη του Κριμαϊκού, το 1858, ο Παναγής Βαλλιάνος εγκαθίσταται στο Λονδίνο, το μεγαλύτερο οικονομικό κέντρο του κόσμου την εποχή εκείνη. Το άνοιγμα είναι καθοριστικό και σηματοδοτεί την διεθνοποίηση του Οίκου Βαλλιάνου. Ο Παναγής Βαλλιάνος δημιουργεί την εταιρεία με την επωνυμία Vagliano Bros και γραφεία στον αριθμό 19 της Broad Street στο Σίτι του Λονδίνου, όπου παραμένει τα επόμενα σαράντα τέσσερα χρόνια, μέχρι το θάνατό του το 1902. Ο Παναγής Βαλλιάνος στο Λονδίνο δεν αντιπροσωπεύει μόνο τα δικά του συμφέροντα, αλλά και εκείνα των Θεοφίλατου και Μήλα, εμπόρων δημητριακών στο Δούναβη. Αποκτά πρόσβαση στο Βαλτικό Κέντρο, την κύρια διεθνή αγορά δημητριακών και στηριζόμενος στην καλή πίστη και φήμη που έχει δημιουργήσει την προηγούμενη 15ετία ανοίγει λογαριασμό στην Τράπεζα της Αγγλίας. Ας μη λησμονούμε ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1860 ο Παναγής Βαλλιάνος είναι ακόμα υπήκοος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας.

Ο κατά είκοσι χρόνια μικρότερος αδελφός της αδελφικής τριάδας Ανδρέας Βαλλιάνος πήγε και αυτός στο Ταϊγάνιο· αργότερα ανέλαβε το υποκατάστημα του Οίκου στην Κωνσταντινούπολη μέχρι το 1867, και το 1869 έκανε και ο ίδιος το μεγάλο άλμα στη Μασσαλία ανοίγοντας κατάστημα της εταιρείας στο μεγαλύτερο λιμάνι της δυτικής Μεσογείου. Στα είκοσι χρόνια της επιχειρηματικής του δράσης εκεί, από το 1869 μέχρι το 1889, ο Οίκος των Αδελφών Βαλλιάνου γνώρισε τη μεγαλύτερή του ακμή. Παρότι ο μικρότερος από τα τρία αδέρφια, ο Ανδρέας Βαλλιάνος πεθαίνει πρώτος σε ηλικία 69 ετών το 1889.

Η δημιουργία δικτύων

Έτσι ξεκινώντας από την Κεφαλλονιά και την Αζοφική Θάλασσα τη δεκαετία του 1820, ο Οίκος Βαλλιάνου μέχρι το 1880 δημιούργησε ένα πυκνό δικτυακό

11. Βλέπε για το Ταϊγάνιο στο Βασίλης Καρδάσης, *Ο Ελληνισμός του Ευξείνου Πόντου*, Μίλητος, Αθήνα 1997.

πλέγμα με τρία κομβικά σημεία, το Ταϊγάνιο, το Λονδίνο και τη Μασσαλία, με πράκτορες και συνεργάτες σε δεκατέσσερα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας, Μαριούπολη, Μπερντιάνσκ, Γέισκ, Νοβοροσίσκ, Οδησσό, Νικολάιεφ, Σεβαστούπολη, Ευπατόρια, Θεοδοσία, Γαλάτσι, Βραΐλα, Σουλίνα, Βάρνα, Μπουργκάς (Πύργος), και σε τουλάχιστον δεκαέξι λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Αλεξάνδρεια, Πάτρα, Κεφαλλονιά, Ζάκυνθο, Ιθάκη, Κέρκυρα, Γαλαξίδι, Σύρο, Μήλο, Πειραιά, Σαντορίνη, Πόρο, Σπέτσες και Ύδρα. Η άντληση των παραπάνω από το 1860 μέχρι το 1900, προέρχεται από το συνδυασμό της πληροφόρησης που προκύπτει από τα βρετανικά προξενικά αρχεία, τα βρετανικά τελωνειακά αρχεία και τον Ιστορικό Νηογώμονα Ποντοπόρεια.

Για τα τελευταία χρόνια της επιχείρησης έχουμε λεπτομερή πληροφόρηση για τους πράκτορες και τους συνεργάτες του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου και το ύψος των συναλλαγών τους από τα ίδια βιβλία της επιχείρησης (Πίνακας 1). Στη διάρκεια των χρόνων 1901–1902 ο Οίκος των Βαλλιάνων διαθέτει πράκτορες σε οκτώ χώρες και εικοσιοκτώ λιμάνια όπως εμφανίζεται από τα βιβλία της εταιρείας: Αλεξάνδρεια, Άνδρο, Αθήνα, Ζάκυνθο Κάιρο, Κεφαλλονιά, Κωνσταντινούπολη, Κέρκυρα, Γένοβα, Λάρνακα, Λονδίνο, Μάλτα, Μάντσεστερ, Μασσαλία, Ναύπλιο, Νικολάιεφ, Παρίσι, Πάτρα, Πειραιά, Πύργο, Ροδοστό, Ροστόφ, Σάμο, Σμύρνη, Σύρο, Ταϊγάνιο, Τριέστε, Χίο.

Κυρίαρχο στοιχείο της επιτυχίας των Βαλλιάνων είναι η διαμόρφωση του επιχειρηματικού τους δικτύου. Ως δίκτυο ορίζεται ένας συγκεκριμένος τύπος σχέσης που συνδέει μια συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων.¹² Ο Mark Casson ορίζει το δίκτυο «ως ένα πλέγμα σχέσεων υψηλής εμπιστοσύνης, οι οποίες άμεσα ή έμμεσα συνδέουν τους ανθρώπους, ώστε αυτοί να συγκροτούν μια κοινωνική ομάδα. Το δίκτυο οδηγεί στη διαμόρφωση ενός θεσμικού πλαισίου εντός του οποίου ο επιχειρηματικός κίνδυνος περιορίζεται και εξασφαλίζεται ροή πληροφοριών».¹³ Έτσι στο χώρο των οικονομικών συναλλαγών, στο κέντρο των δικτύων κείνται οι σχέσεις εμπιστοσύνης. Και οι σχέσεις εμπιστοσύνης συντελούν στο σχηματισμό ενός ανεπίσημου θεσμικού πλαισίου που συμβάλλει στην ελαχιστοποίηση του επιχειρηματικού ρίσκου και τη μείωση του κόστους συναλλαγών εφόσον εξασφαλίζουν και μια άτυπη ροή πληροφοριών. Όπως φαίνεται σαφώς και από την περίπτωση Βαλλιάνου και οι εκατόν δώδεκα πράκτορες συνεργάτες του στις

12. Βλέπε David Knoke and James H. Kuklinski, *Network analysis*, Sage Publications, 1982, σ. 2–16.

13. Mark Casson, «Entrepreneurial networks. A theoretical perspective», στο M. Moss και A. Slaven (επιμ.), *Entrepreneurial networks and business culture. Proceedings Twelfth International Economic History Congress*, Μαδρίτη 1998, σ. 15.

Πίνακας 1

Δίκτυο πρακτόρων και συνεργατών του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου
(Vagliano Bros), 1901-1902.

ΤΟΠΟΣ	ΠΡΑΚΤΟΡΕΣ / ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ
ΡΩΣΙΑ	
Ροστόφ Τσιγγάνιο	Θεοφάνης και Διακρούσης, Ι. Θεοφάνης, Μ.Σ. Βαλλιάνος Banque et Compagnie de l'Azoff Don, Γιοί Διαμαντίδη, Α.Δ. Μουσούρης, Γιοί Σβορώνου, Ε.Α. Σφαέλλος
Νικολάιεφ	Μ. Ορτεντζάτος και Αδελφοί
ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ	
Πύργος	Κ.Δ. Μητρόπουλος
ΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ	
Κωνσταντινούπολη	Π.Α. Καλλίνικος, Αδελφοί Δεστούνη, Αδελφοί Δένδρια, Κ. Μαζαράκης
Σάμος	Ι.Ε. Σβορώνος
Σμύρνη	Μ. Χρυσάκης, Σ.Δ. Κατακουζηνός, Γ.Β. Παρικότσης
Χίος	Μαργαρώνης, Α.Κ. Σαλιάρης
Ροδοστός	Κ.Γ. Θεοδωρίδης
Λάρνακα	Ι. Πιερίδης
ΑΙΓΥΠΤΟΣ	
Αλεξάνδρεια	Γ.Σ. Μομφεράτος, Δ.Κ. Μήτσης, Β.Α. Πρίνγκος
Κάιρο	Ε.Κ. Αχιλλόπουλος, Ι.Α. Γαρόφαλλος
ΕΛΛΑΣ	
Άνδρος	Α.Α. Γουλανδρής, Γ.Α. Γουλανδρής, Ι.Π. Γουλανδρής, Δ. Γ. Μωραΐτης, Γ. & Σ. Μάντακας, Γ.Β. Μάντακας, Κ.Α. Πολέμης
Αθήνα	Α.Ι. Μπασιάς, Γ.Α. Φωκάς, Π.Α. Χαροκόπος, Γ.Β. Παπαγεωργίου, Ο.Α. Σταθάτος, Γ.Π. Σκουζές, Α.Ν. Θεοφιλάτος
Ζάκυνθος	Δ. Μερκάτης
Κεφαλλονιά	Ε. Αμπατιέλλος, Γ. Αμπατιέλλος, Π. Αμπατιέλλος, Γ.Π. Καμίλος, Α. Κατσιγέρας, Κ. Κουντούρης, Κ. και Γ.Κ. Κατσιγέρας, Γερ. Μ. Καμπίτσης, Α.Γ. Φωκάς, Π.Μ. Τζεντιλίνης, Ι.Γ. Ορτεντσάτος, Ν. Πατρίκιος, Α.Α. Ρωσόλυμος, Φ.Γ. Σβορώνος, Γ. Σεϊκλούνας, Π. Βέγας
Κέρκυρα	Γ.Σ. Καλιβόκας
Ναύπλιο	Δ.Γ. Δημόπουλος
Πάτρα	Π. Χοϊδάς, Ι.Δ. Λυμπερόπουλος
Πειραιάς	Ι.Γ. Κούτσης, Δ.Σ. Κούβιελος, Ν. Λυκιαρδόπουλος, Μ.Ε. Μιχαλιτσιάνος, Αδελφοί Ρετσίνα

Πίνακας 1 (συνέχεια)

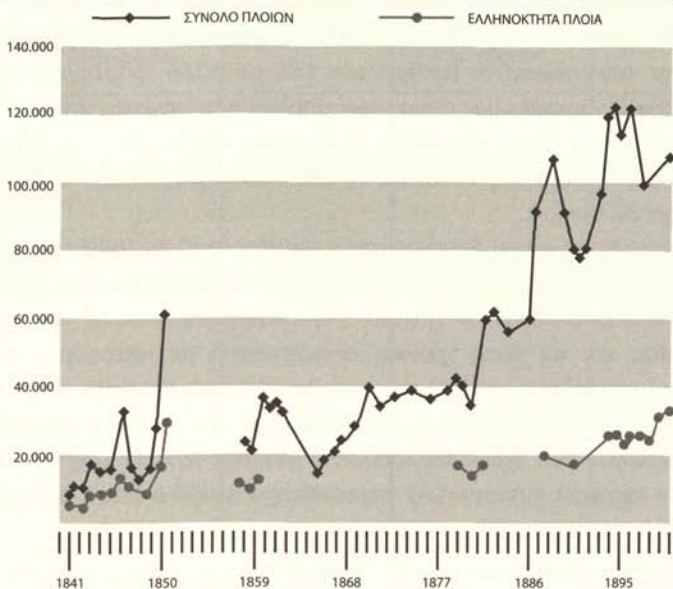
Δίκτυο πρακτόρων και συνεργατών του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου (Vagliano Bros), 1901-1902.	
ΤΟΠΟΣ	ΠΡΑΚΤΟΡΕΣ / ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ
Σύρος	<i>I.Γ. Καλβοκορέσης, Α.Κ. Κοτσιφάκης, Α.Κοσμάς, Ε.Γ. Κουλουκουντής, Μ. Κορηλάκης, Π.Α. Φουστάνος, Α. Γάγγος, Ι.Π. Μουμουτζής, Δ. Μάνθος, Α.Ε. Μαυροκορδάτος, Γιοί Νικολαΐδη, Α.Ζ. Νεγροπόντης, Ζ.Π. Νεγροπόντης Γιός, Γιοί Πετρίτση, Ν.Π. Ρούσος, Κ.Α. Τσιροπινάς, Ι.Ζ. Βάτης,</i>
ΙΤΑΛΙΑ	
Γένοβα	<i>A. Costa & co</i>
Τριέστε	<i>Κ.Δ. Καρούσος</i>
ΓΑΛΛΙΑ	
Μασσαλία	<i>Σ.Ε. Μικρουλάκης, Γιοί Ανδρέα Α. Βαλλιάνου, Α.Γ. Βασιλειάδης, Π.Γ. Τατσήλης, Ν. Κούπας, Αδελφοί Λιβιεράτου</i>
Παρίσι	<i>Γ. Κρίνος</i>
ΑΓΓΛΙΑ	
Λονδίνο	<i>A. Andrews, E. Dallow (bankers), Α. Κοψίλης, Α.Φ. Φραγκόπουλος, Μιχαλινός Co, G. Parry, C.H. Seyler, Γ.Σ. Τζίφος, Σ.Γ. Τζίφος</i>
Μάλτα	<i>Arap Michele di Pasquale & sons</i>
Μάντσεστερ	<i>Σ. Χατζόπουλος</i>
Πηγή: Αρχείο Βαλλιάνου, ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Κεφαλληνίας, Ledger Book, 1901-1904.	

επτά χώρες με τις οποίες συναλλασσόταν (Αίγυπτος, Ελλάδα, Τουρκία, Ρωσία, Ιταλία, Αγγλία και Γαλλία) ήταν Έλληνες (Πίνακας 1). Οι οικονομικές συναλλαγές μέσα σε αυτό το δικτυακό πλέγμα είχαν δεδομένες τις σχέσεις εμπιστοσύνης και τη μείωση του επιχειρηματικού ρίσκου, ενώ η συχνή επικοινωνία όπως αποδεικνύεται από τον όγκο των χιλιάδων γραμμάτων εξασφάλιζε τη σωστή ροή πληροφόρησης και τη συστηματική και συνεπή εξυπηρέτηση.

Το εύρος και ο όγκος των δραστηριοτήτων των Βαλλιάνων τους κατέστησε ηγετικό επιχειρηματικό όμιλο στο διεθνές επιχειρηματικό δίκτυο των Ελλήνων που είχε ήδη διαμορφωθεί από το πρώτο τρίτο του 19ου αιώνα και διακινούσε το εμπόριο της Μαύρης Θάλασσας και της Ανατολικής Μεσογείου προς τη Δυτική Μεσόγειο και τη Βόρεια Ευρώπη. Στο τελευταίο μέρος του χειμένου θα αναφερθούμε στη σημασία των Βαλλιάνων στο «Ιόνιο» δίκτυο.

Διάγραμμα 1

Αναχωρήσεις πλοίων από τα λιμάνια της Αζοφικής (κ.κ.χ.)

Πηγή: Τζελίνα Χαρλαύτη, *Η ιστορία της ελληνόκτητης ναυτιλίας, 19ος-20ός αι.*, Νεφέλη, Αθήνα 2001, Πίνακας 4.7.

Διαφοροποίηση επενδύσεων

Ο Οίκος των Αδελφών Βαλλιάνου λειτουργούσε επενδύοντας σε τρεις δραστηριότητες: θαλάσσιο εμπόριο, ναυτιλία και χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες. Η μέθοδος των επενδύσεων σε διαφορετικές και παράλληλες δραστηριότητες αποτελεί τμήμα της στρατηγικής των επιχειρήσεων και αποκαλείται «διαφοροποίηση επενδύσεων».

1. Θαλάσσιο εμπόριο

Τα χύδην φορτία που διακινούσαν οι Αδελφοί Βαλλιάνου ήταν αποκλειστικά σιτηρά από τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας ενώ γενικό φορτίο, με σταφίδα, φρούτα και κρασί από Πάτρα και Κεφαλλονιά, διακινείτο με ατμόπλοια προς την Αγγλία καθώς και βελανίδια, σύκα και άλλα διάφορα από Σμύρνη και Κωνσταντινούπολη. Όπως έχουμε αναφέρει παραπάνω, τα φορτία σιτηρών εξασφάλιζε ο Μαρίνος Βαλλιάνος από το Ταϊγάνιο, ενώ τα άλλα οι πράκτορες από διάφορους κόμβους του δικτύου. Στο Διάγραμμα 1 βλέπουμε την τεράστια άνοδο εξαγωγών

σιτηρών από το Ταϊγάνιο η οποία λαμβάνει άνευ προηγουμένου διαστάσεις στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα. Ο Μαρκής Βαλλιάνος στο τελευταίο τρίτο του αιώνα, είναι αναμφισβήτητα ο μεγαλύτερος εξαγωγέας σιτηρών της Αζοφικής.

Κατά τη διάρκεια του 1870 στο λιμάνι της Μασσαλίας, ο Ανδρέας Βαλλιάνος παραλάμβανε τον απίστευτο αριθμό των 134 μεγάλων φορτηγών ιστιοφόρων γεμάτων σιτηρά, ο κυριότερος όγκος των οποίων προερχόταν από την Αζοφική, από τον αδελφό του Μαρκή Βαλλιάνο. Ο Ανδρέας Βαλλιάνος δηλαδή παραλάμβανε σχεδόν μέρα παρά μέρα καθόλη τη διάρκεια της χρονιάς, από ένα μεγάλο πλοίο με ρωσικά σιτηρά.

Μετρώντας τον όγκο των διακινούμενων φορτίων από το 1860 έως το 1900 παρατηρούμε μια μεγάλη αύξηση μέχρι το 1870 και σταθεροποίηση μεταξύ του 1870 και 1890. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2 η επιχείρηση διακινεί περίπου 50.000 τόνους φορτίου και τις τρεις χρονιές, αποκλειστικά με ιστιοφόρα το 1870, με ιστιοφόρα και ατμόπλοια το 1880 και αποκλειστικά με ατμόπλοια το 1890. Στον Πίνακα 2 παρατηρείται η μείωση του αριθμού των πλοίων, λόγω της αυξανόμενης χρήσης ατμοπλοίων που έχουν πολλαπλάσιο μέγεθος από τα φορτηγά ιστιοφόρα και μπορούν και πραγματοποιούν περισσότερα ταξίδια μέσα στο χρόνο.

Πίνακας 2

Αφίξεις πλοίων για τον Οίκο των Αδελφών Βαλλιάνου στη Μασσαλία και Αγγλία από Μαύρη Θάλασσα και Ανατολική Μεσόγειο.		
Χρόνος	Οίκος Βαλλιάνων Αριθμός πλοίων	Οίκος Βαλλιάνων Χωρητικότητα (κ.κ.χ.)
1870	156	49.390
1880	111	48.173
1890	46	42.831

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία από *British Customs Bills of Entry (Bill A)*, 1870, 1880, 1890, Newspaper Library, Colindale, Λονδίνο.

2. Ναυτιλία

Το μεγάλο ατού των Αδελφών Βαλλιάνου όμως υπήρξε η ενασχόλησή τους με τη ναυτιλία από όπου άλλωστε προήλθαν και τα αρχικά κεφάλαια της επιχείρησής. Ενώ φαίνονται ότι διαθέτουν 4-5 ιστιοφόρα μέχρι τη δεκαετία του 1860, τα επόμενα τριάντα χρόνια επενδύουν στη ναυτιλία με άγνωστους μέχρι τότε ρυθμούς

Πίνακας 3

Ο στόλος των Αδελφών Βαλλιάνου

Έτη	Αριθμός ιστιοφόρων	Κ.κ.χ.	Αριθμός ατμοπλοίων	Κ.κ.χ.
1827	1	422		
1830	1	422		
1835	1	422		
1840				
1845	3	660		
1850	6	1.124		
1855	2	393		
1860	4	801		
1865	5	1.053		
1870	25	5.493	1	114
1875	32	7.916		
1880	39	10.246	4	4.015
1885				
1890	14	4.816	7	6.840
1895	13	3.984	12	10.186
1900	1	226	7	7.454
1905	4	2.505	13	19.270
1910			6	17.948
1914			5	18.126
1920			2	1.189
1925				1 2.979
1930			1	2.979

Πηγή: Τζελίνα Χαρλαύτη και Νίκος Βλασσόπουλος, *Ποντοπόρα, 1830-1940. Ποντοπόρα Ιστιοφόρα και Ατμόπλοια από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Ε.Λ.Ι.Α, Αθήνα 2001.

για την ελληνόκτητη ναυτιλία. Το 1870 πενταπλασιάζουν το στόλο τους σε 25 μεγάλα ιστιοφόρα, και το 1880 διαθέτουν τον απίστευτο, για την εποχή, αριθμό των 40 μεγάλων φορτηγών ιστιοφόρων, στο μεγαλύτερο μέρος των οποίων φέρεται το όνομα του Ανδρέα Βαλλιάνου ως πλοιοκτήτη. Ο Ανδρέας Βαλλιάνος την εποχή της μεγάλης του δραστηριότητας στη Μασσαλία φαίνεται ότι ασχολήθηκε έντονα με αγοραπωλησίες ιστιοφόρων, ενώ ο Μαρής Βαλλιάνος φέρεται ως πλοιοκτήτης από τη δεκαετία του 1820. Αν ο Ανδρέας και ο Μαρής Βαλλιάνος ασχολούνται με τις αγοραπωλησίες μεγάλων φορτηγών ιστιοφόρων στη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα, καθοριστικές είναι οι επιλογές του Παναγή Βαλλιάνου στο Λονδίνο.

Είναι η εποχή της νέας τεχνολογίας του ατμού, και ήδη από τα πρώτα του βήματα στη βρετανική πρωτεύουσα ο Παναγής Βαλλιάνος μεταφέρει τα φορτία της οικογενειακής επιχείρησης σε βρετανικά ατμόπλοια. Είναι από τους πρώτους έλληνες επιχειρηματίες που υιοθετεί την καινούργια τεχνολογία, και αγοράζει με δικά του κεφάλαια μεγάλα φορτηγά ατμόπλοια από τη δεκαετία του 1870. Με αυτό τον τρόπο προηγείται κατά μία δεκαπενταετία της μεγάλης στροφής των Ελλήνων της διασποράς στα φορτηγά ατμόπλοια. Και είναι αυτή η πρωτοπορία που τον φέρνει στην κορυφή. Το 1880 διαθέτει το 18% του ελληνόκτητου στόλου ατμοπλοίων. Το 1895, σε ηλικία ογδόντα χρόνων συνεχίζει ακάθεκτος να επενδύει με ταχείς ρυθμούς σε ατμόπλοια και είναι ο μεγαλύτερος εφοπλιστής ατμοπλοίων του ελληνόκτητου στόλου.

Μια δεύτερη και εξίσου σημαντική καινοτομία όμως του Παναγή Βαλλιάνου είναι ότι δημιουργεί το πρώτο ουσιαστικά ναυτιλιακό γραφείο ατμοπλοίων στο Λονδίνο, το οποίο αποτέλεσε πρότυπο για τους Έλληνες εφοπλιστές στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Αντιπροσωπεύοντας, ουσιαστικά όλη την ελληνική ναυτιλία, υπήρξε πηγή πληροφόρησης για ναυλώσεις και εξασφάλιση φορτίων, ανθρακείσεις δηλαδή εξασφάλιση κάρβουνου πλοίων σε καλές τιμές, ασφαλίσεις πλοίων και μεσολάβηση στους Λόυντς, αγοραπωλησίες μεταχειρισμένων ατμοπλοίων και παροχή δανείων για την αγορά τους, παρακολούθηση ναυπηγήσεων και εξασφάλιση διαπραγματεύσεων για συμπατριώτες. Να σημειώσω ότι ο Μαρής στο Ταϊγάνιο, και ο Ανδρέας στη Μασσαλία λειτουργούσαν αντίστοιχου τύπου ναυτιλιακές παροχές για τα ιστιοφόρα.

3. Χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες

Το τρίτο σκέλος των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων των Αδελφών Βαλλιάνου, που υπήρξε και ζωτικό για την εδραίωσή τους στο Σίτι του Λονδίνου και τους εδραίωσε ως τον «πυρήνα» του επιχειρηματικού δικτύου των Ελλήνων στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, είναι οι χρηματοπιστωτικές τους δραστηριότητες. Ο Οίκος Βαλλιάνου, εκτός από το θαλάσσιο εμπόριο και τη ναυτιλία, εξασκούσε

παράλληλα χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες και στα τρία κομβικά σημεία. Αυτές οι δραστηριότητες αφορούσαν την εξαργύρωση συναλλαγματικών με προμήθεια καθώς και την παροχή εμπορικών και ναυτιλιακών δανείων με τόκο. Για τη φήμη της επιχείρησης στο Λονδίνο βλέπουμε στον Πίνακα 4 ένα πολύ σημαντικό έγγραφο, από τα αρχεία της μεγάλης Βρετανικής Τράπεζας Barings Bros, που παρέχει αποκλειστική πληροφόρηση στα στελέχη της για δική τους χρήση για τους Έλληνες εμπόρους και τραπεζίτες του Λονδίνου στις αρχές του 1860. Βαθμολογεί από το 1 έως το 4 τις επιχειρήσεις: το 1 σημαίνει πως η επιχείρηση είναι εξαιρετική, το 2 πολύ καλή, το 3 μέτρια και το 4 άγνωστη. Παραθέτουμε στον Πίνακα 4 τις επιχειρήσεις με βαθμολογία 1 έως 2. Με βαθμολογία 1 αξιολογούνται οι χιώτικες εταιρείες που είναι ήδη εγκατεστημένες στο Λονδίνο από τις δεκαετίες 1820 και 1830, όπως οι εταιρείες των διαφόρων μελών της οικογένειας Ράλλη, Ροδοκανάκη, Σκυλίτση, Αλεξιάδη, Δέλτα, Αργέντη και Σεκιάρη, ενώ η εταιρεία των Αδελφών Βαλλιάνου που είναι μία πενταετία στο Λονδίνο παίρνει βαθμολογία 2, με σχόλια γραμμένα από τους Barings: «Νέα επιχείρηση, αλλά πολύ δυνατή». Να σημειώσουμε ότι ο πρωτότοκος γιος του Μαρή Βαλλιάνου, Αλκιβιάδης, ο οποίος εγκαθίσταται στο Λονδίνο δίπλα στο θείο του στα τέλη της δεκαετίας του 1860, παντρεύεται το 1873 την κόρη του Ξενοφώντα Μπαλλή, τον οποίο περιγράφουν οι Barings ως «έξυπνο, προσεκτικό και συνετό αλλά ανακατεύεται με τραπεζικά». Η οικονομική κρίση στις αρχές του 1860 και η χρεοκοπία πολλών εμπορικών οίκων που έπαιζαν στο χρηματιστήριο ή ασχολούνταν με υπερ-δανειοδοτήσεις την εποχή εκείνη, έκανε την ενασχόλησή τους με τις τραπεζικές δραστηριότητες να θεωρείται αρνητικό στοιχείο.

Από τη δεκαετία του 1860 μέχρι τη δεκαετία του 1880, η Vagliano Brothers εξελίσσεται σε έναν από τους μεγαλύτερους εμπορικούς και τραπεζιτικούς οίκους του Σίτι, και ο Παναγής Βαλλιάνος περιγράφεται από τους ίδιους τους Άγγλους ως Merchant Banker με Πιστωτικό Οίκο ή Accepting House συναλλαγματικών.¹⁴ Σύμφωνα με αναφορές του *The Banker's Magazine* το 1886 η Τράπεζα της Αγγλίας κάνει 4.000 πληρωμές στις καταθέσεις του Βαλλιάνου αξίας £3.500.000 μόνο μέσα στο 1886.¹⁵ Η σημασία του Παναγή Βαλλιάνου στον τραπεζικό χώρο του Σίτι αναδεικνύεται από μια περίφημη δικαστική διένεξη γνωστή ως "Vagliano case", από την οποία μπορεί να αντλήσει κανείς

14. B.B. Turner, *Chronicles of the Bank of England*, Λονδίνο 1897, σ. 256–263. Richard Roberts, «What's in a Name? Merchants, Merchant Bankers, Accepting Houses, Issuing Houses, Industrial Bankers and Investment Bankers», *Business History* 35, αρ. 3 (Ιούλιος 1993) 22–38.

15. «Bank of England v. Vagliano Brothers», *The Banker's Magazine* (1890) 1156.

Πίνακας 4

Έλληνες Έμποροι και Τραπεζίτες στο Σίτι του Λονδίνου
στις αρχές του 1860.

Αξιολόγηση Εταιρειών	Καταγωγή	Παρατηρήσεις των Baring Bros*
ΠΡΩΤΗΣ ΤΑΞΕΩΣ		
1. Αδελφοί Ράλλη	Χίος	[Περίπου 1.800.00 Λ.Α.])**
2. Αλεξιάδης, Δέλτας & Σία	Χίος	Είναι πολύ καλοί αλλά ασχολούνται με τραπεζικά τώρα και δεν χαίρουν τόσο μεγάλης εκτίμησης όσο πριν.
3. Αργέντης, Σεκιάρης & Σία	Χίος	Κεφάλαιο τουλάχιστον 500.000 Λ.Α.
4. Φραγκιάδης και Ροδοκανάκης	Χίος	Πολύ συνετοί. Κεφάλαιο άνω των 200.000 Λ.Α.
5. Ράλλης και Μαυρογιάννης	Χίος	
6. Ράλλη Α. & Σία	Χίος	
7. Ροδοκανάκης Π.Π. & Σία	Χίος	Κεφάλαιο 300.000 Λ.Α.
8. Υιοί Ροδοκανάκη & Σία	Χίος	
9. Σκυλίτσης & Σία	Χίος	

Πίνακας 4 (συνέχεια)

Έλληνες Έμποροι και Τραπεζίτες στο Σίτι του Λονδίνου στις αρχές του 1860.		
Αξιολόγηση Εταιρειών	Καταγωγή	Παρατηρήσεις των Baring Bros*
ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΤΑΞΕΩΣ		
10. Μπαλλής Ξενοφών	Σμύρνη	Έξυπνος, προσηκτικός και συνετός αλλά ανακατεύεται με τραπεζικά. 2ας ή 3ης τάξεως.
11. Αδελφοί Κασαβέτη & Σία	Θεσσαλία	Καλός και ασφαλής επιχειρηματίας. Κεφάλαιο 20.000-30.000. Ασχολείται με σιτηρά.
12. Ιωνίδης & Σία	Συγγενής με Χιώτες	Χαίρει μεγάλης εκτίμησης, διαθέτει περίπου 30.000. Όχι εκτεταμένες επιχειρήσεις.
13. Μαυροβασίλης & Σία		Καλός, όχι πλούσιος, μπορεί να έχει 50.000.
14. Σκυλίτσης Π. & Σία (Λίβερπουλ)	Χίος	Καλός. Πλοιοκτήτης.
15. Αδελφοί Βαλλιάνου	Κεφαλλονιά	Νέα επιχείρηση, αλλά πολύ δυνατή, ας πούμε 2ας τάξεως.
16. Αδελφοί Ζαρίφη		Πολύ έξυπνοι, με μεγάλη περιουσία αλλά ασχολούνται αποκλειστικά με χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες.
17. Αδελφοί Ζιζίνια	Χίος	Εξαιρετοι, 2ας τάξεως.
<p>* 1. Πολύ καλός 2. Καλός 3. Μέτριος 4. Άγνωστος</p> <p>** Εκτίμηση από την Τράπεζα της Αγγλίας στο S. Chapman, <i>The Rise of Merchant Banking</i>, σελ. 127.</p> <p>Πηγή: Baring Brothers Customer's Reference book, «An assessment of the Greek firms operating in London in the beginning of the 1860s», στο Timotheos Catsiyannis, <i>The Greek Community of London</i>, Λονδίνο 1992, σ. 422-424. Για την καταγωγή των οικογενειών, βλέπε Gelina Harlaftis, <i>A History of Greek-owned Shipping from 1830 to the Present Day</i>, Routledge, Λονδίνο 1996, Παράρτημα 2.1.</p>		

πολύτιμη και λεπτομερή πληροφόρηση για την καθημερινή δραστηριότητα του γραφείου των Βαλλιάνων στο χώρο των συναλλαγματικών. Μεταξύ Φεβρουαρίου και Αυγούστου του 1887 ο τριαντάχρονος υπάλληλός του Παναγή Βαλλιάνου, Αντώνιος Ισιδώρου Γλύκας υπεξείρεσε 70.000 λίρες Αγγλίας (Λ.Α.) δημιουργώντας πλαστές συναλλαγματικές συνεργατών του Βαλλιάνου στην Οδησό και την Κωνσταντινούπολη τις οποίες, αφού κατάφερε να εξασφαλίσει την υπογραφή του Παναγή Βαλλιάνου πάνω τους, τις εξαγύρωσε από το λογαριασμό του Βαλλιάνου στην Τράπεζα της Αγγλίας. Μόλις αντιλήφθηκε την απάτη ο Παναγής Βαλλιάνος έκανε μήνυση στην Τράπεζα της Αγγλίας για αμέλεια, επειδή δεν τον ειδοποίησαν όταν εξαγύρωναν τόσο μεγάλης αξίας συναλλαγματικές από το λογαριασμό του. Ο Βαλλιάνος κέρδισε την υπόθεση στο πρώτο δικαστήριο, το Court of Appeals το 1889, αλλά έχασε στην έφεση που του ασκήθηκε στη Βουλή των Λόρδων, το 1890, για μία ψήφο. Η υπόθεση Βαλλιάνος εναντίον της Τράπεζας της Αγγλίας δημιούργησε αναστάτωση στο Σίτι, γιατί η απόφαση δεν αφορούσε μόνο τον Βαλλιάνο αλλά και όλους τους εμπόρους-τραπεζίτες της πόλης.

Το γραφείο των Βαλλιάνων, εξυπηρετούσε τις εκατοντάδες εμπορικές και ναυτιλιακές επιχειρήσεις των Ελλήνων από το Λονδίνο και λειτούργησε ως ναυτιλιακή τράπεζα, γεγονός που αποδείχτηκε θεμελιώδους σημασίας για πολλούς πλοιάρχους και караβοκύρηδες, σχετικά με τη μετάβαση από το ιστίο στον ατμό. Έδινε δάνεια με επιτόκιο 7-8% για αγορά ατμόπλοιων, στην περίπτωση που ο δανειζόμενος εξασφάλιζε το μισό του απαιτούμενου ποσού σε ρευστό και υποθήκευε το πλοίο. Καθώς τα δάνεια του γραφείου Βαλλιάνου ήταν υψηλότερα κατά 1% από τα επίσημα επιτόκια της Τράπεζας της Αγγλίας, είχε υπολογιστεί ότι το κέρδος του από το καθένα ανερχόταν σε 14% του ποσού του δανείου. Αυτό το είδος δανείου – με υποθήκη – ήταν παράνομο, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία πριν το 1910, επομένως δάνεια από ελληνικές ή ξένες τράπεζες για τέτοιες αγορές αποκλείονταν. Έτσι, οι παντοδύναμοι αδελφοί Βαλλιάνου χρηματοδότησαν τουλάχιστον δεκατέσσερις Έλληνες εφοπλιστές του 20ού αιώνα: Αμπατιέλλο, Φωκά, Λυκιαρδόπουλο και Καμπίτση από την Κεφαλλονιά, Γουλανδρή, Μωραΐτη, Πολέμη και Α. Εμπειρίκο από την Άνδρο, Μαργαρώνη, Νικολάκη και Μιχαλινό από τη Χίο, Βάτη από τη Σύρο και Ρούσσο από τη Λέρο.¹⁶

Εσωτερική οργάνωση

Από τα κύρια πλεονεκτήματα των ελληνικών οίκων της διασποράς ήταν η εσωτερική τους οργάνωση που στηριζόταν στη συγγένεια και τους δεσμούς εμπιστοσύνης

16. Τζελίνα Χαρλαύτη, *ό.π.*, σ. 209-213.

γεγονός που ελάττωνε το εμπορικό ρίσκο και το κόστος συναλλαγών. Ο οίκος των Αδελφών Βαλλιάνου βρέθηκε στη μεγαλύτερή του ακμή τις δεκαετίες 1870 και 1880 όταν και οι τρεις αδελφοί εξασκούσαν χρηματοοικονομικές, εμπορικές και εφοπλιστικές δραστηριότητες ταυτόχρονα από το Ταϊγάνιο, τη Μασσαλία και το Λονδίνο. Το αρχαιακό υλικό μας υποδεικνύει ότι ο Οίκος των Αδελφών Βαλλιάνου λειτουργούσε με ενιαίο τρόπο, και παρά τις αποστάσεις με πλήρη συνεννόηση Λονδίνου – Μασσαλίας – Ταϊγανίου, και επικοινωνία για τις επιχειρηματικές δραστηριότητες των διαφορετικών καταστημάτων των τριών αδελφών. Ενδεικτική είναι η επιστολή του Παναγή Βαλλιάνου στον πλοίαρχο Γ.Ι. Κούτση στις Σπέτσες, στις 16 Μαΐου 1871:¹⁷

Κύριε,

Βεβαιούμεν προηγουμένην μας της 25 του παρελθόντος, ως στερούμενος φιλικής σας προς απάντησιν, περιοριζόμεθα διά ταύτης να σας κοινοποιήσωμεν ότι ο ημέτερος Μασσαλίας μας έμβασεν διά Νσας Λ.Α. 1.460 και σας εκδώσαμεν από 27 Ιουλίου προσεχώς. Αφ' ετέρου εχρεώθητε με Λ.Α. 4.000 από 19 ιδίου μηνός, ποσόν το οποίον μας ετράβηξε ο εν Ταϊγανίω ημέτερος [...] ώστε ευαρισθηθήτε να κάμητε συμφώνως εγγραφάς [...]

Σας ασπαζόμεθα

Αδελφοί Βαλλιάνου

Όπως όλοι οι ελληνικοί επιχειρηματικοί οίκοι της διασποράς, χρησιμοποίησαν τις γαμήλιες στρατηγικές για την ισχυροποίηση και εξάπλωση των συμφερόντων τους (Παράρτημα Ι). Ο Μαρίνος και ο Παναγής επειδή ξεκίνησαν με περιορισμένα περιουσιακά στοιχεία δεν παντρεύτηκαν κόρες πλουσιών εμπόρων. Ο Μαρίνος παντρεύτηκε Κεφαλλονίτισσα και στο Ταϊγάνιο απέκτησε δύο γιους τον Αλκιβιάδη και τον Αθανάσιο. Τον πρωτότοκο Αλκιβιάδη μόλις ενηλικιώθηκε τον έστειλε ο Μαρής στο θείο του Παναγή, δίπλα στον οποίο παρέμεινε τουλάχιστον για τριάντα χρόνια. Ο Παναγής Βαλλιάνος φρόντισε να παντρέψει τον ανιψιό του με την κόρη του μεγαλέμπορου στο Λονδίνο Ξενοφώντα Μπαλλή, όπως αναφέραμε παραπάνω. Τον Αθανάσιο πάντρεψαν με την Κατίνα Στέφανου Ράλλη, επεκτείνοντας τις συγγενικές σχέσεις των Βαλλιάνων με την ισχυρή οικογένεια των Ράλλη. Ο Αθανάσιος Μαρή Βαλλιάνος και η Κατίνα Ράλλη ζούσαν στο Παρίσι στις αρχές του 20ού αιώνα, και στη διάρκεια του μεσοπολέμου στις Κάννες όπου και έζησαν και τα παιδιά τους.

Ο Παναγής Βαλλιάνος κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Ζάκυνθο, τη δεκαετία του 1840 και αρχές 1850, όπου κρατούσε υποκατάστημα του Οίκου,

17. Ιδιωτικό Αρχείο Χρήστου Ι. Κούτση, Σπέτσες.

παντρεύτηκε Ζακυνθινή, την Κάτα Βεγδατοπούλου. Η νεαρή γυναίκα του πέθανε γρήγορα όμως, όπως και ο μικρός γιος του Χριστόφορος. Ο Παναγής Βαλλιάνος δεν ξαναπαντρεύτηκε ποτέ. Το 1858 πήγε μόνος στο Λονδίνο όπου και παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του απολύτως αφοσιωμένος στις επιχειρήσεις.

Τα δύο μεγάλα αδέλφια φρόντισαν, όμως, ο κατά είκοσι χρόνια μικρότερος αδελφός να αποκατασταθεί με κόρη πλουσίου εμπόρου. Ο Ανδρέας Βαλλιάνος παντρεύτηκε το 1850 την Ευφροσύνη Μελά, κόρη του Γεωργίου Μελά, μεγαλέμπορου στο Ταϊγάνιο και συγγενούς με επιφανείς οικογένειες της επιχειρηματικής διασποράς (βλέπε Παράρτημα 1 για οικογενειακό δέντρο Βαλλιάνων).

Τα αδέλφια της Ευφροσύνης, είχαν δημιουργήσει εύρωστο επιχειρηματικό οίκο τη δεκαετία του 1850: ο Βασίλειος Μελάς διηύθυνε την επιχείρηση στο Λονδίνο από το 1854, ο Λέων και ο Κωνσταντίνος στη Μασσαλία το 1857 και ο μικρότερος αδερφός Μιχαήλ στο Γαλάτσι. Άρα όταν το 1869 εγκαταστάθηκαν στη Μασσαλία ο Ανδρέας και η Ευφροσύνη Βαλλιάνου υπήρχαν ήδη συγγενικά τους πρόσωπα εκεί. Ο Ανδρέας Βαλλιάνος ακολούθησε τον ήδη ανοιγμένο και πεπατημένο δρόμο των οικογενειακών δικτύων. Η γαμήλια στρατηγική συνεχίστηκε στα παιδιά τους. Ο Ανδρέας και η Ευφροσύνη τα πάντρεψαν με γόνους επιφανών και πλουσίων οικογενειών όπως, Πετροκόκκινου, Νεγροπόντη, Ζαρίφη, Κούπα και Αμπανόπουλου (Παράρτημα 1).

Μετά το θάνατο του Ανδρέα και του Μαρή, δηλαδή από τα τέλη του 1880, αρχές του 1890, όλη η ισχύς της επιχείρησης φαίνεται ότι μετατέθηκε στα χέρια του Παναγή Βαλλιάνου στο Λονδίνο την οποία διατήρησε μέχρι το θάνατό του το 1902. Την τελευταία δεκαετία της επιχειρηματικής του δράσης κύριοι πράκτορες που κρατούσαν τα υποκαταστήματα της επιχείρησης σε όλη τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα, είναι κατά αποκλειστικότητα οι ανιψιοί του: Ο Μιχαήλ (γιος του αδελφού του Σπύρου) είναι στο Ροστόφ, ο Αθανάσιος (γιος του αδελφού του Σπύρου) στο Νοβοροσίσκ, ο Γεράσιμος Μιχαήλ Καμπίτσης (γιος της αδελφής του Μαρίας) και ο Αθανάσιος Λάζαρου Ρωσόλυμος (γιος της αδελφής του Σαντίνας) στην Κωνσταντινούπολη, ο Αθανάσιος (γιος του αδελφού του Μεταξά) και ο Μαρίνος (γιος του αδερφού του Ανδρέα) στη Μασσαλία, ο Αθανάσιος (γιος του αδελφού του Μαρή) στο Παρίσι, ενώ στο Λονδίνο μαζί του εργάζονται ο Βασίλειος (γιος του αδελφού του Μεταξά) και ο Αλκιβιάδης (γιος του αδελφού του Μαρή).¹⁸ Και είναι αυτοί οι ανιψιοί οι οποίοι μετά το θάνατό του τον κληρονομούν. Ο συνεκτικός κρίκος όμως έσπασε και την εταιρεία δεν τη συνεχίζουν. Την έκλεισαν μετά το θάνατο του θείου τους και ο καθένας

18. «Διαθήκη Παναγή Αθανασίου Βαλλιάνου», Διαχειριστική Επιτροπή του Κληροδοτήματος Παναγή Α. Βαλλιάνου, στο *Κληροδοτήμα Παναγή Α. Βαλλιάνου υπερ φιλανθρωπικών σκοπών εν Κεφαλληνία*, Αθήνα 1932.

τράβηξε το δρόμο του, αν και πέρασε τουλάχιστον μία ακόμα δεκαετία για να μπορέσουν να κλείσουν όλες τις υποθέσεις.

Β. Ο ΟΙΚΟΣ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ ΚΑΙ Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Μετά την παρουσίαση και ανάλυση του διεθνούς επιχειρηματικού οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου θα ασχοληθούμε με ένα από τα κύρια ερωτήματα που θέσαμε στην αρχή: κατά πόσον ο Οίκος των Αδελφών Βαλλιάνου επηρέασε την οικονομική ανάπτυξη της ελληνικού κράτους; Και αλήθεια, πώς είναι δυνατόν να επηρέασε την οικονομική ανάπτυξη του ελληνικού κράτους ένας επιχειρηματικός οίκος που δεν είχε καμμία γεωγραφική σχέση με ελληνικά εδάφη; Η απάντηση εδώ εντάσσεται στο γενικότερο ερώτημα της σχέσης των ελληνικών επιχειρηματικών οίκων της διασποράς με την οικονομία του ελληνικού κράτους. Οι επιχειρηματικοί οίκοι της διασποράς που ασχολήθηκαν με το εμπόριο, τη ναυτιλία και τις χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες επηρέασαν την οικονομική ανάπτυξη του ελληνικού κράτους με τρεις τρόπους. Πρώτον μέσω της δημιουργίας παραγωγής μέσα στην ελληνική οικονομία, δηλαδή μέσω των ναυπηγήσεων των ιστιοφόρων τους στους ναυτότοπους του Ιονίου και του Αιγαίου, δεύτερον ως δανειοδοτικός οίκος, και τρίτον μέσω της εισροής κεφαλαίου από το εξωτερικό είτε για επενδύσεις είτε για ευεργεσίες στο ελληνικό κράτος και στον τόπο καταγωγής. Συνεπώς τρεις είναι οι τρόποι που επηρέασαν οι Βαλλιάνοι την ελληνική οικονομία.

Ο διεθνής Οίκος των Αδελφών Βαλλιάνου ναυπήγησε μεγάλο μέρος των ιστιοφόρων του στα ελληνικά νησιά. Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 5 ο τόπος ναυπήγησης των ιστιοφόρων του Οίκου είναι κατά 44% στην Ελλάδα, και βρίσκεται κυρίως στη Σύρο, την Κάσο και το Γαλαξίδι, βασικά ναυπηγικά κέντρα του Ιονίου και του Αιγαίου. Εξαιρετικής σημασίας για την οικονομική άνθηση των ναυτότοπων ήταν τα ναυπηγεία, καρνάγια σε αμμουδιές, όπου ναυπηγήθηκαν τα χιλιάδες ελληνικά ιστιοφόρα του 19ου αιώνα. Εκτός από τους ναυπηγοτεχνίτες ή कारαβομαραγκούς, κάθε ναυπηγικό κέντρο διέθετε καλαφάτες, τσιγκοποιούς, σιδηρουργούς, κατραμοποιούς. Διέθετε επίσης χρωματοποιεία, χαλκουργεία, χυτήρια ενώ η ανάγκη για σχοινιά, χοντρά ή λεπτά, από στουπί ή κάνναβι, έκανε τα σχοινοποιεία επίσης απαραίτητα. Είχε στη διάθεσή του कारαβόπανα, παρείχε τεχνίτες για το ράψιμο ή την επιδιόρθωση των πανιών. Διέθετε βαρούλκα, άγκυρες, καρφιά, εργαλεία ναυπηγικής, αντλίες. Ο ανεφοδιασμός των εκατοντάδων πλοίων απαιτούσε προμηθευτές

Πίνακας 5

Τόπος ναυπήγησης ιστιοφόρων του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου, 1830–1910.		
Ελλάδα	26	44%
Σύρος	20	
Κάσος	2	
Γαλαξίδι	4	
Εξωτερικό	33	56%
Ρωσία	2	
Κωνσταντινούπολη	2	
Αγγλία	8	
Φιούμε	4	
Νάπολη	2	
Κορκούλα	4	
Pirano	2	
Charlotte Town	2	
Castellamare	1	
Apenrade	1	
Amastro	3	
Μάλτα	2	
	59	

Πηγή: Επεξεργασμένες στατιστικές από το Τζελίνα Χαρλαύτη και Νίκος Βλασσόπουλος, *Ποντοπάρεια, 1830–1940. Ποντοπάρεια Ιστιοφόρα και Ατμόπλοια από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Ε.Λ.Ι.Α. Αθήνα 2001.

τροφίμων για γαλέτα, λάδι, ελιά, παστά ψάρια, κρασί, αλλά και άλλα σημαντικά για τη ζωή πάνω στο πλοίο – μπαούλα, βαρέλια, δοχεία, ασκιά και κοφίνια. Και βεβαίως στον κάθε ναυτότοπο διαβιούσαν οι караβοκύρηδες, οι ιδιοκτήτες της ναυτιλιακής επιχείρησης.

Ο δεύτερος τρόπος με τον οποίο οι Βαλλιάνοι επέδρασαν στην οικονομική ανάπτυξη του ελληνικού κράτους είναι ότι λειτούργησαν σαν διεθνής δανειοδο-

Πίνακας 6

Νηολόγηση ιστιοφόρων του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου, 1830–1910.

Κεφαλλονιά	47	54%
Σύρος	9	10%
Ιθάκη	7	8%
Μήλος	5	7%
Γαλαξίδι	2	1%
Κέρκυρα	1	1%
Πειραιάς	1	1%
Σαντορίνη	1	1%
Πόρος	1	1%
Υδρα	1	1%
Κωνσταντινούπολη	5	7%
Ταϊγάνιο	5	7%
Οδησσός	1	1%
	86	100%

Πηγή: Επεξεργασμένες στατιστικές από το Τζελίνα Χαρλαύτη και Νίκος Βλασσόπουλος, *Ποντοπείρα, 1830–1940. Ποντοπείρα Ιστιοφόρα και Ατμόπλοια από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Ε.Λ.Ι.Α, Αθήνα 2001.

τικός τραπεζικός οίκος σε όλους τους εμπόρους και караβοκύρηδες με τους οποίους συναλλάσσονταν και παρείχαν τα απαραίτητα κεφάλαια όχι μόνο για τη μετάβαση στον ατμό αλλά και για την αγορά ιστιοφόρων. Οι Βαλλιάνοι χρηματοδότησαν σημαντικό αριθμό ελληνικών ναυτικών οικογενειών από τη «διάσπαρτη» πόλη των νησιών του Ιονίου και του Αιγαίου που συγκρότησαν τον ελληνικό εφοπλισμό του 20ού αιώνα όπως αναφέραμε και παραπάνω.

Ο τρίτος τρόπος επιρροής της ανάπτυξης της χώρας είναι από την εισροή κεφαλαίου από το εξωτερικό, από την εισροή ναυτιλιακού εισοδήματος και τους ναύλους. Η εισροή κεφαλαίων χωρίζεται σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία περιλάμβανε την εισροή κεφαλαίου που εξασφαλιζόταν από ναύλους και μισθούς κυρίως έξω από τα σύνορα του ελληνικού κράτους και διοχετευόταν

Πίνακας 7

Νηολόγηση ατμοπλοίων Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου, 1870-1930.

Πειραιάς/Αθήνα	17	32%
Κεφαλλονιά	14	26%
Σύρος	1	2%
Λονδίνο	13	24%
Μασσαλία	3	5%
Ροστόφ	5	9%
Βραΐλα	1	2%
	54	100%

Πηγή: Επεξεργασμένες στατιστικές από το Τζελίνα Χαρλαύτη και Νίκος Βλασσόπουλος, *Ποντοπόρα, 1830-1940. Ποντοπόρα Ιστιοφόρα και Ατμόπλοια από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Ε.Λ.Ι.Α, Αθήνα 2001.

μέσω των ελλήνων караβοκύρηδων και ναυτικών στους ελληνικούς ναυτότοπους στους οποίους διέμεναν. Οι Βαλλιάνοι ναύλωναν κατεξοχήν Έλληνες караβοκύρηδες, από το Ιόνιο και το Αιγαίο. Εκτός αυτού, παρ' όλο που διέμεναν εκτός Ελλάδος, οι Βαλλιάνοι χρησιμοποιούσαν την ελληνική σημαία και νηολογούσαν τα ιστιοφόρα τους κατά ένα 85% στα ελληνικά νησιά, όπως βλέπουμε στον Πίνακα 6. Ενδιαφέρον είναι να παρατηρήσει κανείς τους τύπους νηολόγησης των ιστιοφόρων τους. Το 62% εύλογα το βρίσκει κανείς στην Κεφαλλονιά και την Ιθάκη, ενώ στην είσοδο στο Αιγαίο και στο θαλάσσιο δρόμο βορειοανατολικά, τα πλοία νηολογούνταν στα πρώτα νησιά που προσέγγιζαν στην αρχή του Αιγαίου, τη Μήλο και τη Σαντορίνη ή στο τέλος της διαδρομής του Αιγαίου, την Κωνσταντινούπολη.

Ιδιαίτερης σημασίας είναι η χρήση της ελληνικής σημαίας και στον ατμοπλοϊκό στόλο της εταιρείας. Το 60% των ατμοπλοίων τους οι Βαλλιάνοι τα νηολογούσαν στον Πειραιά, την Κεφαλλονιά και τη Σύρο (Πίνακας 7). Το υπόλοιπο 40% του στόλου το νηολογούσε η εταιρεία στο Λονδίνο και στα βασικά λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας με τα οποία συναλλάσσόταν.

Η δεύτερη κατηγορία εισροής κεφαλαίου προέρχεται από τις επενδύσεις των οίκων της διασποράς σε ελληνικές επιχειρήσεις. Τα κεφάλαια των επιχει-

Πίνακας 8

Επενδύσεις του Παναγή Βαλλιάνου σε ελληνικά κρατικά ομόλογα και μετοχές.	
Είδος μετοχών/ομολόγων	Λίρες Αγγλίας
Ομολογιακό Δάνειο του '84	2.880
Ομολογιακό Μονοπωλιακό Δάνειο του '87	11.000
Ομόλογα Σιδηροδρόμου Πειραιά-Λάρισα (1890)	8.000
Δημοτικό Δάνειο Πειραιά	3.738
Ομόλογα Σιδηροδρόμων Πειραιά, Αθηνών και Πελοποννήσου (mortgage bonds)	3.500
Σύνολο	29.118
Πηγή: Παράρτημα 3.	

ρηματιών της ελληνικής διασποράς αποτέλεσαν σημαντικές διασποράς στο ελληνικό κράτος είναι για δωρεές και κληροδοτήματα. Τα σημαντικότερα κεφάλαια των Βαλλιάνων εισέρευσαν στο ελληνικό κράτος για τη δημιουργία σημαντικών ιδρυμάτων στην Αθήνα και την Κεφαλλονιά, τα οποία τους κατέταξαν στους μεγάλους ευεργέτες του ελληνικού κράτους. Την εποχή που έχει τη διένεξη με την Τράπεζα της Αγγλίας, το 1888, ο Παναγής από το Λονδίνο και ο Μαρής από το Ταϊγάνιο, στέλνουν στην Αθήνα το ποσό των 2.800.000 δρχ. για την ανέγερση του κτιρίου της Εθνικής Βιβλιοθήκης, ενώ στην ιδιαίτερη πατρίδα τους την Κεφαλλονιά το Κληροδοτήμα Παναγή Α. Βαλλιάνου μετά το 1903 ουσιαστικά γίνεται «το κράτος κοινωνικής πρόνοιας» του νησιού. Με τη διαθήκη του ο Παναγής Βαλλιάνος άφησε στο Κληροδοτήμα, 500.000 λίρες Αγγλίας ή 12.500.000 δρχ.

για να διαθέτσει τα εισοδήματα, άτινα ως είρηται θα τους πληρώνωνται, διά φιλανθρωπικούς σκοπούς εν τη νήσω Κεφαλλονιά, τους τοιούτους σκοπούς συμπεριλαμβά-

Πίνακας 9

Το Κληροδότημα Παναγή Α. Βαλλιάνου, 1911-1931.

Έξοδα διά:	Λίρες Αγγλίας
Αδελφάτων Φιλανθρωπικών Ιδρυμάτων (Παθολ. Περίπτερο, συντήρηση Νοσοκομείου από το 1911-1931, συντήρηση Πτωχοκομείου και Βρεφοκομείου)	98.872
Βαλλιάνειο Σχολή Κεραμιών (1911-1931)	35.016
Εμποροναυτική Σχολή Αργοστολίου (1920-1931)	34.354
Τεχνική Σχολή Ληξουρίου (1926)	33.670
Πρακτική Γεωργική Σχολή (1911-1931)	30.360
Βέργειον Φρενοκομείον (1914-1931)	20.766
Βοηθήματα διά τους σεισμοπαθείς Κεφαλληνίας κατά τα έτη 1912-1913	20.000
Περίθαλψιν Επιστράτων (περίθαλψις των απόρων οικογενειών Επιστράτων κατά τα έτη 1915-1916)	13.100
Ανέγερσιν Ναού Αγίου Γεωργίου	10.000
Εκκλησία Κεραμιών Άγιος Βασίλειος (1911-1929)	6.900
Ορφανοτροφείον «Ο Σωτήρ» (1921-1931)	5.250
Βοηθήματα διά Ναούς και Σχολεία	4.916
Σχολή Απόρων Παίδων Αργοστολίου (1911-1923)	4.890

νοντας την εγκατάστασιν ή αρωγάς εκκλησιών, νοσοκομείων και σχολείων, ως επίσης την βοήθειαν από καιρού εις καιρόν απόρων και γερόντων κατοίκων ή γεννηθέντων εν τη νήσω Κεφαλληνία [...].¹⁹

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 9, όντως το κληροδότημα ανέλαβε όλη την κοινωνική πρόνοια του νησιού: Νοσοκομείο, Πτωχοκομείο, Βρεφοκομείο, Φρενοκομείο και βοηθήματα σε εκκλησίες, ορφανοτροφεία, άπορα παιδιά, σεισμοπαθείς κ.λπ.

19. Αρχείο Βαλλιάνου, ΓΑΚ, Αρχεία Κεφαλληνίας, φακ. 1.

Πίνακας 9 (συνέχεια)

Το Κληροδότημα Παναγή Α. Βαλλιάνου, 1911–1931.

Έξοδα διά:	Λίρες Αγγλίας
Κοινωφελείς σκοπούς (διάφορους κοινωφελείς σκοπούς εν οίς και η βελτίωσις της υδρεύσεως πόλεως Αργοστολίου)	2.952
Επιτροπή Υγείας (διά την πόλιν Αργοστολίου)	2.430
Περιθαλψιν Γρίππης κ.λπ. (Εξοδευθέντα προς περιθαλψιν ασθενούντων εξ επιδημίας γρίππης ευλογιάς πόλεων Αργοστολίου και Ληξουρίου)	1.784
Διάφορα έξοδα (Γραμματεία, ενοίκιον Γραφείου, ταχυδρομικά, τηλεγραφικά, κ.λπ.)	1.286
Οικονομικόν Συσσίτιον Αργοστολίου (1912–1931)	1.171
Σχολή Απόρων Παίδων Ληξουρίου (1911–1923)	1.160
Έκτακτα βοηθήματα (σεισμούς, πυρκαϊάς, κ.λπ.)	1.102
Πτωχοκομείον Αργοστολίου (1918–1929)	1.000
Γηροκομείον Ληξουρίου (1921–1929)	940
Σχολή Απόρων Παίδων Λειβαθούς (1912–1913)	100
Οικονομικό Συσσίτιον Ληξουρίου (άπαξ)	50

Πηγή: «Απολογισμός της Διαχειρίσεως της Επιτροπής Κληροδοτήματος Παναγή Α. Βαλλιάνου, από 1 Ιανουαρίου 1911–1931 Δεκεμβρίου 1931», στο *Απολογισμοί της Διαχειριστικής Επιτροπής του εν Κεφαλληνία Κληροδοτήματος Παναγή Α. Βαλλιάνου των ετών 1915–1931. Μετά ανακεφαλαιώσεως της Διαχειρίσεως από 1 Ιανουαρίου 1911 μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1931.*

Εκτός αυτών δημιουργήθηκαν μια σειρά σχολών για την προώθηση της εκπαίδευσης: Η Βαλλιάνειος Σχολή Κεραμιών, η Εμποροναυτική Σχολή Αργοστολίου, η Τεχνική Σχολή και η Πρακτική Γεωργική Σχολή. Ιδίως το πρώτο μισό του 20ού αιώνα το Κληροδότημα Παναγή Α. Βαλλιάνου, που συνεχίζει να υφίσταται, καθόρισε την Κεφαλλονιά. Το άγαλμα του Παναγή Βαλλιάνου εξακολουθεί να την ατενίζει από την κεντρική πλατεία του Αργοστολίου.

Γ. Ο ΟΙΚΟΣ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ
ΚΑΙ ΤΟ «ΙΟΝΙΟ» ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Πέραν της σημασίας στην Κεφαλλονιά και στο ελληνικό κράτος, ο Οίκος των Αδελφών Βαλλιάνου έπαιξε ηγετικό ρόλο στη διαμόρφωση των ελληνικών επιχειρηματικών δικτύων της διασποράς, αποτελώντας τμήμα της ευρωπαϊκής οικονομικής εξάπλωσης την περίοδο της Pax Britannica. Τα βασικά ερωτήματα που τίθενται είναι δύο. Το τελευταίο και πολύ σημαντικό ερώτημα είναι πώς εντάσσουμε τον ελληνικό επιχειρηματικό οίκο της διασποράς μέσα στο διεθνές επιχειρηματικό δίκτυο που διαμορφώνεται μέσα στις ελληνικές εμπορικές κοινότητες των πόλεων στις οποίες δραστηριοποιείται, είτε είναι στη Ρωσία, είτε είναι στη Γαλλία, είτε είναι στην Αγγλία. Και εδώ θα ήθελα να επισημάνω ότι οι ελληνικοί επιχειρηματικοί οίκοι και οι ελληνικές εμπορικές κοινότητες της διασποράς πρέπει πάντα να μελετούνται ως μέλη ενός ευρύτερου αλληλοεξαρτώμενου και αλληλσυνδεδεμένου επιχειρηματικού δικτύου το οποίο δημιουργεί τη δική του αγορά, και δημιουργεί τις απαραίτητες προσβάσεις στις κεντρικές και παγκόσμιες αγορές, όπως διαμορφώνονται κάθε εποχή.

Ο Οίκος των Αδελφών Βαλλιάνου ηγήθηκε του ονομαζόμενου «Ιόνιου» επιχειρηματικού δικτύου. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, το εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, και ιδιαίτερα αυτό των χύδην φορτίων, οργανώθηκε και αναπτύχθηκε εξαιτίας ενός επιχειρηματικού δικτύου ελληνικών εμπορικών κοινοτήτων διασκορπισμένων στα κυριότερα λιμάνια της Μεσογείου και της βόρειας Ευρώπης. Αυτός ο ισχυρός εμπορικός ιστός, που ξεκίνησε από την περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα, γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη με το άνοιγμα της Μαύρης Θάλασσας και το εμπόριο σιτηρών. Το δίκτυο πέρασε από δύο φάσεις: τη «χιώτικη» φάση και την «ιόνιο» φάση. Οι έμποροι και εφοπλιστές από το νησί της Χίου, που γνώρισαν τη μεγαλύτερή τους ευημερία από το 1830 μέχρι το 1860, σχημάτισαν το «χιώτικο» δίκτυο, το οποίο αντικαταστάθηκε από το «ιόνιο», που άνθησε από εφοπλιστές και εμπόρους, κυρίως των Ιονίων νήσων, από τα 1870 μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα. Οι Ιόνιοι ήταν αυτοί που επιτέλεσαν την επιτυχημένη μετάβαση από τα ιστιοφόρα στα ατμόπλοια και από τις μικτές δραστηριότητες εμπορίου-εφοπλισμού στον «καθαρό» εφοπλισμό.

Το «ιόνιο» δίκτυο περιλάμβανε εκατόν σαράντα περίπου οικογένειες, οι μισές από τις οποίες κατάγονταν από τα νησιά του Ιονίου Πελάγους. Παρόλο που συμμετείχαν, σχεδόν κατά το ήμισυ και Έλληνες από άλλες περιοχές και νησιά της Ελλάδας, όπως και στην περίπτωση του «χιώτικου» δικτύου, το ονομάζουμε «ιόνιο» επειδή οι ισχυρότερες και πλουσιότερες οικογένειες προέρχονταν

από τα Ιόνια νησιά, ιδιαίτερα από την Κεφαλλονιά και την Ιθάκη. Ο μεγαλύτερος όγκος των οικογενειών ήταν συγκεντρωμένος στα λιμάνια του Δούναβη, τη Βραϊλα, το Γαλάτσι και το Σουλίνα, στα λιμάνια της Αζοφικής, Ταϊγάνιο, Ροστώφ, Μπερντιάνσκ, Γείσκ και Κερτς, στη νότιο Ρωσία, Νικολάιεφ και Οδησό, καθώς και στα λιμάνια του Καυκάσου, Νοβοροσίσκ και Βατούμ. Η τρίτη περιοχή συγκέντρωσης ήταν το μεγαλύτερο οικονομικό κέντρο της ανατολικής Μεσογείου, η Κωνσταντινούπολη, ενώ το μόλις ανερχόμενο λιμάνι του Πειραιά, που το χρησιμοποιούσαν ως σταθμό ανεφοδιασμού καυσίμων και τροφοδοσίας, άρχισε να προσελκύει έναν συνεχώς αυξανόμενο αριθμό μελών του δικτύου από τα τέλη του 19ου αιώνα. Στη δυτική Ευρώπη τα υποκαταστήματα των οικογενειών ήταν συγκεντρωμένα στη Μασσαλία και στο Λονδίνο. Η μεγάλη οικονομική ευρωστία των Βαλλιάνων τους φέρει στην κορυφή του ιονίου επιχειρηματικού δικτύου και γίνονται ηγετικές μορφές στα κομβικά σημεία δράσης.²⁰

Ο «κύριος Μαράκης» φαίνεται να παίζει ηγετικό ρόλο ανάμεσα στους εξαγωγείς της Αζοφικής. Η δράση του στο ελληνοκρατούμενο Ταϊγάνιο της Αζοφικής είναι ένα επιπλέον ζήτημα για έρευνα. Η δραστηριότητά του, η μεγάλη του ισχύς και η μάλλον πληθωρική του προσωπικότητα φαίνεται ότι είχαν προξενήσει πλειστάκις στο χώρο που κυριολεκτικά «βασίλευε» έντονες και αρνητικές αντιδράσεις. Ιδιαίτερα ενδιαφέρων είναι ο δημοσιευμένος λίβελος-μαρτυρία του εμποροπλοιάρχου Σπυρίδωνος Ευστ. Μεταξά Λασκαράτου κατά του «κυρίου Μαράκη» που δάνεισε σε αυτόν και τον αδελφό του χρήματα για την αγορά ιστιοφόρου. Στη μαρτυρία αυτή εξιστορεί εκτός των άλλων και τις περιπέτειες του στην Αζοφική όπου «ο πραγματικός αυτοκράτωρ εν Ταϊγανίω ήτον ο Μαρής Βαλλιάνος». Ο Μεταξάς Λασκαράτος αφού ήλθε σε σύγκρουση με τον Βαλλιάνο, προσπάθησε να βρει αλλού δουλειά στην Αζοφική για να ανακαλύψει ότι όλες οι πόρτες είχαν κλείσει για αυτόν όπως του είπε Κεφαλλονίτης μεγαλέμπορος στο Μπερντιάνσκ: «με είπεν ιδιαιτέρως διά την επιστολήν ήν έπεμψα του Βαλλιάνου, ότι ήτο εντροπή, επειδή ήμεθα πατριώται και ότι εκείνος είναι πλούσιος και ημείς πρέπει να τω υποτασσόμεθα εις παν θέλημα».²¹ Ο Μεταξάς Λασκαράτος τον περιγράφει ως εκμεταλλευτή και δολοπλόκο. Οι απόψεις για τον «κύριο Μαράκη», βεβαίως, δίστανται:

Ο Μαρής Βαλλιάνος ήτο, δύναται τις ειπείν, το ιδεώδες της ενεργητικότητας, μέχρι βαθέως γήρατος. Ηγείρετο πάντοτε την πρωϊαν και επεδίδετο εις την εργασία, πολύ

20. Τζελίνα Χαρλαύτη, *ό.π.*, σ. 174–175.

21. Σπυρίδωνος Ευστ. Μεταξά Λασκαράτου, εμποροπλοιάρχου, *Εμποροπροξενικοί καταδιωγμοί*, Αθήνα 1882, σ. 15, 51.

προ των υπαλλήλων του και των υπηρετών του ακόμη. Είχε μνήμη απέραντον, διαύγειαν πνεύματος και παρατηρητικότητα θαυμασίαν, κρίσιν δε βαθυτάτην χωρούσαν μέχρι μαθηματικής ακριβείας. Αν και ελάχιστα γνώριζε γράμματα, εν τούτοις αυτός ο ίδιος διήθυνε τον τεράστιον και πολυδαίδαλον μηχανισμόν των επιχειρήσεών του ου μόνον κατά τας γενικάς γραμμάς, αλλά μέχρι των τελευταίων λεπτομερειών. Δύναται τις ειπείν ότι τα εκατομμύρια του σίτου, τα οποία εξαπέστειλλε εις όλα τα μέρη της γης διήρχοντο της παλάμης του πρώτον [...] Αλλ' εκείνο, το οποίον υπήρξε χαρακτηριστικό αυτού αξιοθαύμαστον, είνε ότι, μεθ' όλα τα απέραντα πλούτη του, παρέμεινεν πάντοτε, ο απλούς, ο αφελής, ο απέριττος, ο ευγενής Βαλλιάνος των πρώτων ημερών του εμπορικού του σταδίου.²²

Στα είκοσι χρόνια της επιχειρηματικής δράσης του Ανδρέα Βαλλιάνου στη Μασσαλία, από το 1869 μέχρι το 1889, ο Οίκος των Αδελφών Βαλλιάνου έφτασε στην μεγαλύτερή του ακμή. Ο Ανδρέας Βαλλιάνος αποτελεί επιφανές μέλος της Ελληνικής Κοινότητας της Μασσαλίας. Σύμφωνα με το Βιβλίο Πρακτικών της Ελληνικής Κοινότητας Μασσαλίας και τα Πρακτικά της εν Μασσαλία Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας από το 1821 έως το 1910, ο Ανδρέας Βαλλιάνος λαμβάνει μέρος στην επίλεκτη ομάδα που αποτελεί τη Γενική Συνέλευση της Κοινότητας από τον Ιανουάριο του 1871 μέχρι το θάνατό του.²³ Μέλη αυτής της επιφανούς κοινότητας, είναι οι Σεκιάρης, Αργέντης, Κοντόσταυλος, Κούπας, Μελάς, Πρασσακάκης, Δαλαπόρτας, Χαρίλαος, Σκαραμαγκάς, Ζαφειρόπουλος, Ζυγομαλάς, Ροδοκανάκης, Ζιζίνιας, Ζαρίφης κ.λπ. Ο Ανδρέας Βαλλιάνος εκλέγεται και Σύμβουλος της Κοινότητας, ενδεικτικό της αποδοχής της ισχύος του στην εύρωστη ελληνική κοινότητα της Μασσαλίας.

Αλλά ο αναμφισβήτητος ηγέτης της τριανδρίας και ουσιαστικά η «Τράπεζα» του ιονίου επιχειρηματικού δικτύου είναι ο Παναγής Βαλλιάνος στο Λονδίνο. Σε αντίθεση με αντίστοιχα επιφανή μέλη της ελληνικής κοινότητας του Λονδίνου, όπως οι Ιωνίδης, Κασαβέτης και Κοργιαλένης, των οποίων τα σαλόνια είναι «ανοιχτά» και οι πολύτιμες συλλογές τους προς επίδειξη πλούτου επίσης, ο Παναγής Βαλλιάνος φαίνεται να παρέμεινε στη σκιά των στενών δρόμων του Σίτι και της ασίγαστης καθημερινής εργασίας.²⁴ Αποτελούσε επιφανές και σεβαστό μέλος της ελληνικής κοινότητας, η ηγετική ομάδα της οποίας το 1880 αποτε-

22. Timotheos Catsiyannis, *The Greek Community of London*, Λονδίνο 1992, σ. 600.

23. Ευάγγελος Δ. Πρόντζας, *Από την Ενορία στο Χρηματιστήριο. Η Ελληνική Κοινότητα της Μασσαλίας, (1820–1910)*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2005, σ. 361.

24. Για τον Κοργιαλένιο, βλ. Άγγελο-Διονύση Δεμπόνο, *Μαρίνος Κοργιαλένιος*, Κεφαλλονιά 1989.

λούνταν από τους (όπως εμφανίζονται στη λίστα) Α.Α. Ράλλη, Σ.Α. Ράλλη, Π.Α. Βαλλιάνο, Α.Π. Πετροκόκκινο, Μ. Κοργιαλένιο, Κ.Ζ. Γρυμάλδη, Λ. Αργέντη, Α. Αγέλαστο, Α.Π. Σκαραμαγκά, Θ. Ράλλη, Ευστρ. Ε. Πετροκόκκινο, Ε.Μ. Δαμαλά, Μ.Ε. Μαυρογορδάτο, Α.Κ. Καρυδιά, Α. Ευμορφόπουλο, Α.Δ. Ράλλη, και Α.Α. Ιωνίδη.²⁵ Η κοινωνική του δράση φαίνεται ότι περιορίστηκε στη σχέση του με την Εκκλησία. Ο Π. Βαλλιάνος εκλέχτηκε επίτροπος της ελληνικής εκκλησίας του Αγίου Σωτήρος στο Λονδίνο, το 1864, μαζί με τους Π. Ράλλη και Π. Ροδοκανάκη.²⁶ Όταν η ελληνική κοινότητα αποφάσισε να χτίσει νέα και πιο μεγαλοπρεπή εκκλησία, την Αγία Σοφία, στην περιοχή Bayswater, ο Π. Βαλλιάνος έστειλε το νεαρό ανιψιό του Αλκιβιάδη να ασχοληθεί στις διάφορες επιτροπές μαζί με την ομάδα των υπόλοιπων επιφανών Χιωτών. Ο Παναγής Βαλλιάνος συνεισέφερε 1.600 Λ.Α. για την ανέγερση της εκκλησίας που άρχισε να χτίζεται το 1877, το ένα εικοστό του συνολικού κόστους του ναού.²⁷

Εκτός της παρουσίας του στην ελληνική εκκλησία, δεν έχουμε ακόμα κανένα τεκμήριο της κοινωνικής ζωής του στο χώρο που έζησε επί σαράντα τέσσερα έτη. Εκείνο που γνωρίζουμε είναι ότι λίγο πριν πεθάνει διατηρούσε σπίτι με υπηρετικό προσωπικό τεσσάρων ατόμων τα οποία πρέπει να είχε στη δούλεψή του για πολλά χρόνια, εφόσον είχε φροντίσει στη διαθήκη του να λάβουν ένα μικρό χρηματικό ποσό. Το περίφημο γραφείο της Vagliano Bros, στον αριθμό 19 της Old Board Str., το 1902 λειτουργούσε με δέκα άτομα προσωπικό εκ των οποίων τα τέσσερα ήταν Έλληνες. Όλους τους θυμήθηκε στη διαθήκη του: Στον Γ.Σ. Τζίφο ο οποίος πρέπει να ήταν το δεξί του χέρι, και ίσως ο διευθυντής του γραφείου, άφησε 10.000 Λ.Α., στον Clarence H. Leyler 5.000 Λ.Α., στον Α.Φ. Φραγκόπουλο 1.000 Λ.Α. όπως και στον Edward Dallow. Στους Α.Α. Κοψίλη, George A. Parry, Harold Leyler, Στέφανο Τζίφο, J. Saunders και G. Adams άφησε από 500 μέχρι 100 Λ.Α. Η εκποίηση των επίπλων όλου του γραφείου της Vagliano Bros έγινε για το ευτελές ποσό των 90 Λ.Α. Η κηδεία του Παναγή Βαλλιάνου στο Λονδίνο, η ταφή και το μνημείο που του έστησαν οι κληρονόμοι του κόστισαν 1.765 Λ.Α.²⁸ Η κληρονομιά που άφησε ήταν 2.886.420 λίρες Αγγλίας, επτά σελίνια και τρεις πένες ή 113.147.664 δραχμές.

Πώς εντάσσουμε έναν επιχειρηματικό οίκο της διασποράς στο διεθνές πλαίσιο και σε ποιο βαθμό αυτοί οι εξαγωγικοί οίκοι επιτάχυναν την άνοδο των

25. Timotheos Catsiyannis, *ό.π.*, σ. 611.

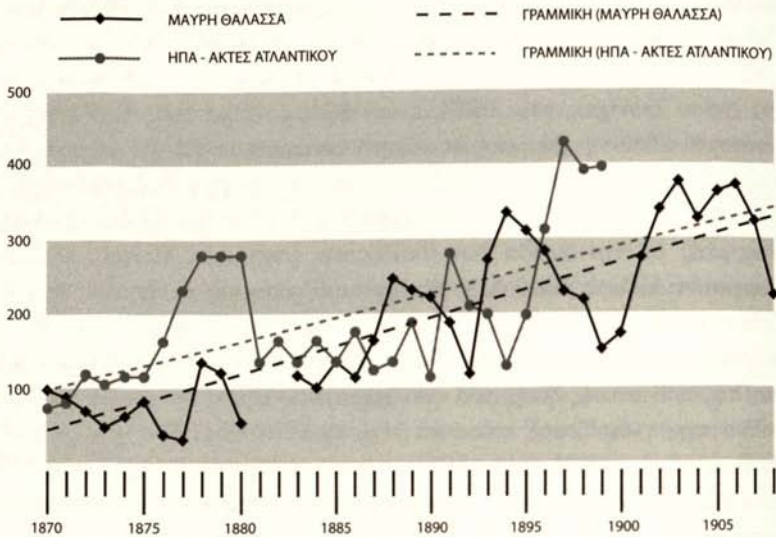
26. Timotheos Catsiyannis, *ό.π.*, σ. 379.

27. *Ο.π.*, σ. 596.

28. Αρχείο Βαλλιάνου, ΓΑΚ, Αρχεία Νομού Κεφαλληνίας, Ledger Book, 1901–1904.

Διάγραμμα 2

Εξαγωγές σιτηρών από Μαύρη θάλασσα και ΗΠΑ (σε εκατομμύρια bushels).

Πηγή: Gelina Harlaftis και Vassilis Kardasis (2000), «International bulk trade and shipping in the Eastern Mediterranean and the Black Sea», στο Jeffrey Williamson και Sevket Pamuk, *The Mediterranean Response to Globalization*, Routledge, Λονδίνο 2000 σ. 233-265.

σιτηρών στη Νότια Ρωσία; Ο Οίκος των Αδελφών Βαλλιάνου έδρασε στην περίοδο της κορύφωσης των εξαγωγών σιτηρών από τη Ρωσία προς τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα. Το τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα η βιομηχανική Δυτική Ευρώπη τρέφεται από τις εξαγωγές σιτηρών από τη Μαύρη Θάλασσα και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Στο διάγραμμα 2 βλέπουμε ότι οι ανταγωνιστές από τις Ηνωμένες Πολιτείες είναι πολύ κοντά στα μεγέθη των εξαγωγών των μαυροθαλασσίτικων σιτηρών, ουσιαστικά έχουν παράλληλες ανοδικές πορείες. Η μαύρη γραμμή δείχνει την τάση της ανοδικής πορείας των εξαγωγών σιτηρών από τη Μαύρη Θάλασσα, και η διακεκομμένη από τις Η.Π.Α. Τα στοιχεία προέρχονται από ρωσικές και αμερικανικές επίσημες στατιστικές. Το 1870 αυτή η διεθνής ελληνική επιχείρηση διακινεί το 10% σχεδόν όλων των φορτίων που φτάνουν στη Μασσαλία και την Αγγλία (Πίνακας 10). Βλέποντας τη σημασία των διεθνών εξαγωγών της Μαύρης Θάλασσας στο παγκόσμιο θαλάσσιο εμπόριο σιτηρών, είναι σαφές ότι οι Βαλλιάνοι βρίσκονται ανάμεσα στις μεγάλες

Πίνακας 10

Αφίξεις πλοίων για τον Οίκο των Αδελφών Βαλλιάνου στη Μασσαλία και Αγγλία από Μαύρη Θάλασσα και Ανατολική Μεσόγειο.

Χρόνος	Οίκος Βαλλιάνων Αριθμός πλοίων	Σύνολο αφίξεων Χωρητικότητα (κ.κ.χ.)	%	Οίκος Βαλλιάνων	Σύνολο αφίξεων	%
1860	-	-	-	-	-	-
1870	156	2.383	7%	49.390	592.582	8%
1880	111	1.726	6%	48.173	1.282.442	4%
1890	46	1.801	3%	42.831	1.863.919	2%

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία από *British Customs Bills of Entry (Bill A)*, 1870, 1880, 1890, Newspaper Library, Colindale, Λονδίνο.

διεθνείς εμπορικές επιχειρήσεις του τελευταίου τρίτου του 19ου αιώνα και ότι συμμετείχαν στο άνοιγμα των εξαγωγών της Ρωσίας στη Δυτική Ευρώπη.

Η πολυεθνικότητα των επιχειρήσεων του Οίκου Βαλλιάνου φαίνεται ανάγλυφα στη διαθήκη του και τα επενδυμένα κεφάλαιά του. Η περιουσία του είναι επενδυμένη σε κρατικά ομόλογα και σιδηροδρομικές εταιρείες σε όλες τις ηπείρους: στην Αμερική στις ΗΠΑ, Καναδά, Αργεντινή, Βραζιλία και Χιλή, στην Ασία στην Κίνα και Ινδία, στην Αφρική στην Αίγυπτο, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, στην Ευρώπη στο Βέλγιο, Βουλγαρία, Γερμανία, Ιταλία, Ρωσία, και στην Αγγλία (Πίνακας 11).

Στην Ευρώπη οι μισές περίπου επενδύσεις βρίσκονταν στη Ρωσία ενώ το ένα τρίτο των επενδύσεων στο σύνολό τους είναι στην Αίγυπτο. Η Λατινική Αμερική και η Ασία απορροφούν από 11% των μετοχών του ενώ έχει επενδύσει στη Βόρεια Αμερική μόνο 5%. Οι επενδύσεις του Παναγή Βαλλιάνου άνετα μπορούν να συγκριθούν με εκείνες το Αριστοτέλη Ωνάση, εβδομήντα χρόνια μετά. Και ο Ωνάσης είχε επενδύσει το μεγαλύτερο μέρος των μετοχών του στην Ευρώπη, με τη Βόρεια και Λατινική Αμερική να έπονται. Η παγκοσμιοποίηση των ελληνικών οίκων της διασποράς και η στροφή τους στις διεθνείς θαλάσσιες μεταφορές ήταν ήδη γεγονός τουλάχιστον έναν αιώνα πριν από το θάνατο του «χρυσού Έλληνα».

Πίνακας 11

Σύγκριση της παγκόσμιας διασποράς των επενδύσεων του Παναγή Βαλλιάνου και του Αριστοτέλη Ωνάση από τις διαθέτες τους.

Επενδύσεις σε μετοχές επιχειρήσεων και κρατικά ομόλογα	Παναγής Βαλλιάνου (σε λίρες Αγγλίας) 1902	%	Αριστοτέλης Ωνάσης (σε δολάρια) 1975	%
Ευρώπη	1.002.991	44%	887.500.000	64%
Βόρειος Αμερική	117.984	5%	323.000.000	23%
Λατινική Αμερική	237.880	11%	187.000.000	13%
Αφρική	656.607	29%		
Ασία	242.267	11%	χ.σ.	
Σύνολο	2.259.631		1.397.500.000	

Πηγή: Παράρτημα 3, και Gelina Harlaftis, *Greek Shipowners and Greece, 1945-1975. From Separate Development to Mutual Interdependence*, Athlone Press, 1993.

Οι Αδελφοί Βαλλιάνου στο τελευταίο τρίτο του 19ου αιώνα, ηγήθηκαν του ιονίου επιχειρηματικού δικτύου το οποίο ασχολείτο κυρίως με τη θαλάσσια μεταφορά σιτηρών από τη Μαύρη Θάλασσα στη Δυτική Ευρώπη, και κάρβουνου και υφασμάτων από την Αγγλία στη Μεσόγειο. Αποτελέσαν μία από τις πιο επιτυχημένες οικογενειακές επιχειρήσεις της ελληνικής διασποράς με διεθνή δράση, όπου ο οικογενειακός καπιταλισμός και οι σχέσεις εμπιστοσύνης οδήγησαν στη μείωση του κόστους συναλλαγών και στην επικράτησή τους στον διεθνή ανταγωνισμό. Μία από τις σημαντικές πρωτοπορίες τους ήταν η επενδυτική τους στρατηγική, η έγκαιρη στροφή τους στη νέα τεχνολογία της εποχής, στα ατμόπλοια, και η εξειδίκευση της επιχείρησης στη λειτουργική τους διαχείριση. Η μεγάλη συνεισφορά των Αδελφών Βαλλιάνου, και ιδιαίτερα του Παναγή, στη διεθνή δράση της ελληνικής ναυτιλίας, ήταν το γεγονός ότι δημιούργησαν το πρώτο ελληνικό γραφείο στο Λονδίνο, το οποίο για σαράντα χρόνια παρείχε όλες τις υπηρεσίες για τις διεθνείς θαλάσσιες μεταφορές στους συμπατριώτες

τους: αγοραπωλησίες πλοίων, δανειοδοτήσεις ελλήνων πλοιάρχων για αγορά πλοίων στην Αγγλία, ασφαλίσεις, προμήθειες ανταλλακτικών και καύσιμης ύλης (κάρβουνου). Η σπουδαιότητα του Παναγή Βαλλιάνου πρώτα αναγνωρίστηκε από τους ομότεχούς του: ήταν οι Χιώτες, οι οποίοι αναδείχθηκαν στην πιο ισχυρή ελληνική εφοπλιστική ομάδα του 20ού αιώνα, που τον αποκάλεσαν «πατριάρχη» της ελληνικής ναυτιλίας.²⁹

29. Ανδρέας Λαϊμός, *Νεοέλληνες Αειναύται*, Αθήνα 1971, σ. 73.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Γενεαλογικό δέντρο Αθανάσιου Βαλλιάνου

Αθανάσιος Βαλλιάνος (περ. 1775) και Φρόνια
απέκτησαν οκτώ παιδιά:

- 1) Σαντίνα Βαλλιάνου και Παναγής Ρωσόλυμος
- 2) Σπύρος Βαλλιάνος (1802–1892) και Έλενα Σουρβάνη
 - a. Μιχαήλ (1857–1939) και Βέρα Σούζη
 - b. Κατερίνα και Γεράσιμος Καμίλος
 - i. Πηνελόπη Καμίλου και Παναγής Λυκιαρδόπουλος
 1. Διαμαντίνα Λυκιαρδοπούλου και Ευάγγελος Αβέρωφ
 2. Φωτεινή Λυκιαρδοπούλου και Δ. Σερπιέρης
 - c. Αθανάσιος (1865–1929) και Μαρία Δούσιου
 - i. Σπύρος
 - d. Χριστόφορος (1870–1925) και Ελένη Δεστούνη
 - i. Πέντε κόρες
- 3) Νικόλαος Βαλλιάνος και Ευθυμία Βαγγέλου
- 4) Μεταξάς Βαλλιάνος και Έλενα Καμπίτση
 - a. Διαμαντίνα και ... Ρωσόλυμος
 - i. Κατερίνα και ... Λυκιαρδόπουλος
 1. Παναγής Λυκιαρδόπουλος και Πηνελόπη Καμίλου
 2. Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος και Αγγελική Γιανουλάτου
 - ii. Ελισάβετ και ... Μαζαράκη
 - b. Αθανάσιος (1839–1914) και Αγλαΐα Φωκά
 - c. Βασίλειος και Χαρίκλεια Πορτοκάλογλου
 - i. Δανάη (–1959) και Μαρίνος Βαλλιάνος
 - d. Πηνελόπη και Γιώργος Ιγγλέσης
 - e. Σταμούλα και Γιώργος Μουσσούρης
- 5) Μαρίνος (1808–1896) και Μαρία Κρασσά
 - a. Αλκιβιάδης (1851–1924) και Αγγελική Ξενοφ. Μπαλλή (1855–1912)
 - b. Αθανάσιος (1854–1936) και Κατίνα Στέφανου Ράλλη (–1941 Κάννες)

- i. Μαρίνος (-1960) και Δανάη Βαλλιάνου
 - 1. Etienne (1908-)
 - 2. Hélène (1909 1944), ηρωίδα γαλλικής Αντίστασης κατά των ναζιστών στη Ν. Γαλλία. Ένας δρόμος στις Κάννες φέρει το όνομά της.
 - 3. Francis (1911-)
 - ii. Μαρία (1884-) και Henri Vicomte de Kersaint
 - iii. Ανδρέας (1886-) και Ιουλία (-1934 Λωζάννη) κόρη του ... de Zogheb, Comte Pontifical
- 6) Παναγής Βαλλιάνος (1814-1902) και Κάτα Βεγδατοπούλου (από Ζάκυνθο)
- a. Χριστόφορος, πέθανε σε νεαρή ηλικία
- 7) Ανδρέας Βαλλιάνος (1827-1889) και Ευφροσύνη Μελά (1837-1908)
- a. Μαρίνος (1851-1927) και Λιόλα (1873-1967), (κόρη του Ιωάννη Δουμά και της Σοφίας Πετροκόκκινου)
 - i. Ανδρέας (Μασ. 1896 - Παρ. 1971) και Barbara Allen (1897-1951)
 - 1. Hélène (Laly), (1921) +
 - 1) Comte Alain de Rafelis de Saint-Sauveur
 - 2) Patrick Segard
 - 2. Sonia +Philippe Eloy
 - a. Marina
 - b. Bernard + Princesse Natalie Poniatwska
 - 3. Alexandre (1927) + 1) Shirley Luish 2) Lise 3) Sally
 - a. Barbara (από πρώτη σύζυγο)
 - b. André-Marino (από πρώτη σύζυγο)
 - c. Justin (από τρίτη σύζυγο)
 - b. Ελένη (1854-1927) και Μενέλαος Νεγροπόντης
 - c. Κατερίνα (1858-1951) και Νικόλαος Κούππας
 - i. Φρόνια (1876-1961) και Etienne Ζαφειρόπουλος
 - ii. Ελένη (1877-1953) και Ιωάννης Χωρέμης
 - d. Ασπασία (1859-953) και Αθανάσιος Μουτσόπουλος
 - i. Αλεξάνδρα (1878-1934) και Κωνσταντίνος Μελάς
 - ii. Ευφροσύνη (Φρονιέτα) (1880-1935) και Νικόλαος Πασπάτης
 - e. Αλεξάνδρα (1864-1890)
 - f. Μαρία (1867-1957) και Άθως Ρωμανός (υπουργός κ.λπ., γιος του Ιωάννη Ρωμανού και της Αιμιλίας Ομήρου γεννημένος στη Σμύρνη)
 - i. Ιωάννης Ρωμανός (1896) και Βιργινία Αλεξ. Μπενάκη

1. Αλέξανδρος (1928) και Μαρία Καραγιαννάκη
 - a. Βιργινία (1957)
 - b. Αλεξάνδρα (1960)
 - c. Ιωάννης (1966)
 - d. Έλλη (1933) και Λεωνίδα Ζαρίφης
- g Σοφία (1870–1898?) και Ιωάννης Αμπανόπουλος
 - i. Νίνα (1893–1978) και Μανώλης Βουτσινάς
 - ii. Μαρίκα (1894–1978) και Jacques Velten
 - iii. Γιώργος (1897–1918)
 - iv. Ανδρέας (1911–) και Ρεγγίνα Αντ. Βλαστού
- h. Χριστοφής (1872–1954)
- i. Αγγελική (1875–1923) και Γιώργος Ζαρίφης

8) Μαρία Βαλλιάνου και Μιχαήλ Καμπίτσης

Πηγές: M.D. Sturdza, *Dictionnaire Historique et Genealogique des Grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris 1983. Timotheos Catsiyannis, *The Greek Community of London*, 1992.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

2α. Το θαλάσσιο εμπόριο του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου το 1870.

Λιμάνι προέλευσης	Αφίξεις στη Μασσαλία		Αφίξεις στην Αγγλία	
	Πλοία (ιστιοφόρα)	Χωρητικότητα	Πλοία	Χωρητικότητα
ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ	134	32.220	10	7.258
Ταϊγάνιο	76	18.584	5	2.340
Μαριούπολη	6	1.665		0
Μπερντιάνσκ	7	1.671		0
Γέισκ	7	1.878		0
Οδησσός			4 (2 ιστ. + 2 ατμ.)	4.056
Γαλάτσι	20	3.844		0
Βραΐλα	16	4.193		0
Σουλίνα			1 (ατμόπλοιο)	862
Μπουργκάς	2	385		
ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ	2	376	10	9.536
Κωνσταντινούπολη	2	376	4 (ατμόπλοια)	5.766
Σμύρνη			4 (ατμόπλοια)	2.047
Σύρος			1 (ατμόπλοιο)	1.219
Πάτρα			1 (ατμόπλοιο)	504
A. Σύνολο αφίξεων	136	32.596	20	16.794
B. Σύνολο όλων των αφίξεων στη Μασσαλία από Ανατολική Μεσόγειο και Μαύρη Θάλασσα	1.510	592.582	873	518.479

2β. Το θαλάσσιο εμπόριο του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου το 1880.

Λιμάνι προέλευσης	Αφίξεις στη Μασσαλία		Αφίξεις στην Αγγλία	
	Πλοία	Χωρητικότητα	Πλοία	Χωρητικότητα
ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ	90	31.826	8	7.120
Ταϊγάνιο	43	14.536	4	3.300
Μαριούπολη	3	1.559		
Μπερντιάνσκ	11	5.076		
Γέισκ	3	900		
Οδησσός	1	1.048	2	2.223
Νικολάιεφ	13	3.728		
Σεβαστούπολη	8	2.874	2	1.597
Ευπατόρια	3	804		
Θεοδοσία	1	513		
Γαλάτσι	2	433		
Βραΐλα	1	166		
Σουλίνα	1	189		
ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ	2	271	12	8.956
Κωνσταντινούπολη	0		1	840
Σμύρνη			7	5.459
Πάτρα	1	220	3	2.045
Κεφαλλονιά	1	51	1	612
A. Σύνολο αφίξεων για Βαλλιάνους	92	32.097	20	16.076
B. Σύνολο όλων των αφίξεων στη Μασσαλία από Αν. Μεσόγειο και Μαύρη Θάλασσα	988	653.507	738	628.935
	9%	5%	3%	3%

Πηγή: Επεξεργασμένα στοιχεία από *British Customs Bills of Entry (Bill A)*, 1870, 1880, 1890, Newspaper Library, Colindale, Λονδίνο.

2γ. Το θαλάσσιο εμπόριο του Οίκου των Αδελφών Βαλλιάνου το 1890.

Λιμάνι προέλευσης	Αφίξεις στη Μασσαλία		Αφίξεις στην Αγγλία	
	Πλοία	Χωρητικότητα	Πλοία	Χωρητικότητα
ΜΑΥΡΗ ΘΑΛΑΣΣΑ				
Ταϊγάνιο	8	4.532	4	4.739
Μαριούπολη	9	2.883	2	1.927
Μπερντιάνσκι	6	22.126	1	771
Γέισκ	1	340	2	2.236
Οδησσός			1	1.442
Νικολάιεφ			1	1.507
Σεβαστούπολη				
Ευπατόρια				
Θεοδοσία				
Γαλάτσι				
Βραΐλα			2	2.018
Σουλίνα			1	1.045
Βάρνα			1	963
Βατούμ			1	10.311
ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ				
Κωνσταντινούπολη				
Σμύρνη			3	2.997
Σύρος			2	2.804
Πάτρα			7	4.204
Κεφαλλονιά				
Ζάκυνθος			1	918
Καλαμάτα	1	211		
Νοτιοανατολική Μεσόγειος				
Αλεξάνδρεια			1	1.045
A. Συνολο αφίξεων για Βαλλιάνους	25	10.182	21	30.848
B. Σύνολο όλων των αφίξεων στη Μασσαλία από Αν. Μεσόγειο και Μαύρη Θάλασσα	783	649.021	1018	1.214.898

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Η περιουσία του Παναγρή Βαλλιάνου*	
Μετοχές οι οποίες πωλήθηκαν στις 5 Μαΐου 1903	Αξία σε λίρες Αγγλίας
ΕΥΡΩΠΗ	1.002.991
Belgian	10.000 250.000 fr. Βέλγιο
Arthur Guinness, Son & Co., Ltd, Deb. Stock	800 Βρετανία
Lond. Brighton & South Coast Railway Ordy '96	800 Βρετανία
Lond. Brighton & South Coast Railway Ordy 1900	10.188 Βρετανία
Great Eastern Railway Ordy. Stock	6.400 Βρετανία
North Eastern Railway Consols	10.500 Βρετανία
Caledonian Railway Deferred Conved. Ordy Consols	10.000 Βρετανία
	19.000 Βρετανία
Great Western Railway Consd. Ordy. Stock	11.000 Βρετανία
National War Loan (1900)	4.600 Βρετανία
Bulgarian ('88)	15.100 Βουλγαρία
Italian	80.000 Ιταλία
German	40.000 Γερμανία
Greek '84 Loan	2.880 Ελλάδα
Greek '87 Monopoly Loan	11.000 Ελλάδα
Greek Piraeus-Larissa Railway (1890 bonds)	8.000 Ελλάδα
Piraeus Municipal Loan	3.738 Ελλάδα
Piraeus, Athens and Peloponnesus Railway Mort. Bds	3.500 Ελλάδα
Norwegian	15.720 Νορβηγία
Imperial Russian Cotton & Jute Factory	396 Ρωσία
Russian Consolidated Railway	136.940 Ρωσία
Russian Government Dvinsk-Vitebsk Railway, Obs	257.100 Ρωσία
Russian Government Nicolai Railway	22.020 Ρωσία
Russian Government Orel-Vitebsk Railway, Obs	3.223 Ρωσία
Russian Government Vladikaw-Ras Railway, Obs '97	34.754 Ρωσία
Swedish	9.432 Σουηδία
Turkish '91 (Defence)	138.000 Τουρκία
Turkish '94 (Tribute)	107.900 Τουρκία
Turkish D. Bonds	30.000 Τουρκία

* Χωρίς τις 500.000 λίρες Αγγλίας του Κληροδοτήματος.

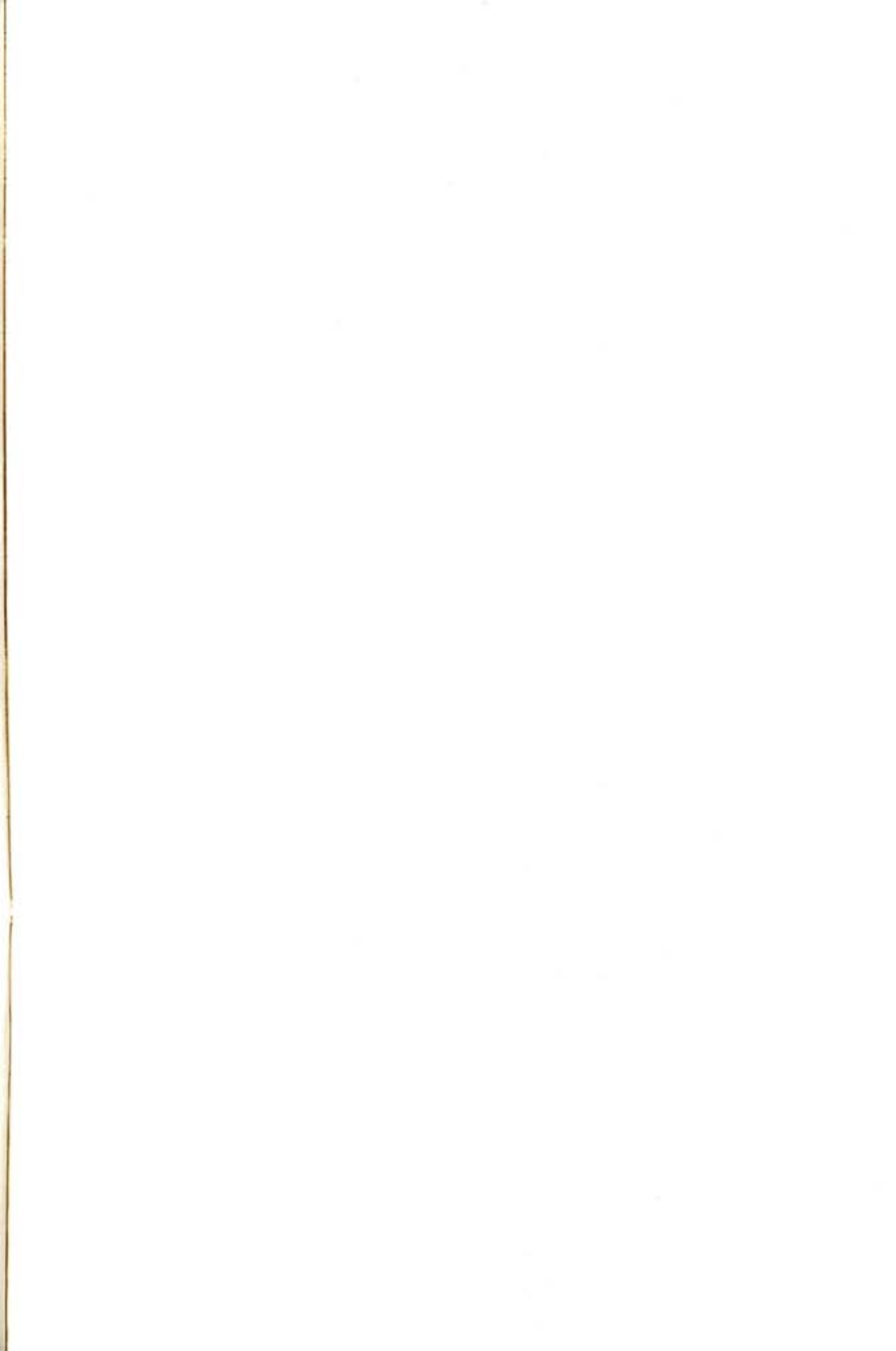
Μετοχές οι οποίες πωλήθηκαν στις 5 Μαΐου 1903	Αξία σε λίρες Αγγλίας	
ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ	237.880	
Argentine '81	2.940	Αργεντινή
Argentine '92 Buenos-Ayres	20.000	Αργεντινή
Waterworks and Drainage Bonds	19.620	Αργεντινή
Argentine Government '86		
Argentine Government '89	5.000	Αργεντινή
Argentine Government '91	16.540	Αργεντινή
Argentine Government '99	7.670	Αργεντινή
Argentine National Cedula B	32.000	\$160.000 Αργεντινή
Argentine Northern Central Railway Extension	9.800	Αργεντινή
Entre Rios. Railway Cum. Ordinary Stock	8.435	Αργεντινή
Entre Rios. Railway Cum. Preference Stock	5.665	Αργεντινή
Brazilian '88 Bonds	10.000	Βραζιλία
Brazilian Funding Bonds	6.320	Βραζιλία
Chilean '85	6.500	Χιλή
Chilean '86	14.100	Χιλή
Chilean '87	37.000	Χιλή
Chilean '89	21.400	Χιλή
Chilean '92	3.000	Χιλή
Costa Rica	450	Κόστα Ρίκα
Costa Rica A Bonds	5.000	Κόστα Ρίκα
Costa Rica B Bonds	5.000	Κόστα Ρίκα
Costa Rica Railway Prior Mort. Debs	1.440	Ινδία
ΑΦΡΙΚΗ	656.607	
Alexandria Water Works Coy. Shares	9.307	Αίγυπτος
Egyptian Daira Sanieh	5.000	Αίγυπτος
Egyptian Preference Bonds	186.500	Αίγυπτος
Egyptian Railway Pref. Inscribed	79.640	Αίγυπτος
Egyptian State Domain Bonds	10.380	Αίγυπτος
Egyptian Unified Bonds	365.480	Αίγυπτος
National Bank of Egypt	300	Αίγυπτος

Μετοχές οι οποίες πωλήθηκαν στις 5 Μαΐου 1903	Αξία σε λίρες Αγγλίας		
ΑΣΙΑ**	242.267		
India '94	40.000		Ινδία
Chinese '95 (Guarted. By Russia)	30.651		Κίνα
Chinese 7% '94 Silver Loan	25.275		Κίνα
Chinese Gold Ln '95	11.800		Κίνα
Chinese Gold Loan '96	83.500		Κίνα
Japanese '97	51.041		Ιαπωνία
ΒΟΡΕΙΟΣ ΑΜΕΡΙΚΗ	117.984		
Canadian Pacific Rd. Land Grant Bds. 1938	5.000		Καναδάς
City of Montreal, Stlg. Regd. Consd. Deb. St. '94	4.250		Καναδάς
Aranco Company	3.000		ΗΠΑ
Cheasepeake & Ohio Rd..	8.600	\$43.000	ΗΠΑ
Gold Coup. Gl. Mort. Bonds			
Chicago, Milwaukee & St. Paul Rd. (Chicago & Pacific Westn. Division)	25.000		ΗΠΑ
1 st Mort. Bonds			
Illinois Centl. Rd. Shares (old)	24.934		ΗΠΑ
Illinois Centl. Rd. Sinking Fund Mort. Bds.	1.200		ΗΠΑ
Illinois Central Road. Gold Bonds 1953	10.000	\$50.000	ΗΠΑ
Minneapolis Sault Ste,	7.000	\$35.000	ΗΠΑ
Marie & Atlantic Rd. 1 st Mort. Bonds			
New York Central & Hudson River Rd,	19.000	\$95.000	ΗΠΑ
Deb 1890 (1905)			
New York Central & Hudson River Rd,	10.000	\$50.000	ΗΠΑ
Extended Dbt Cert	117.984		
Πηγή: Αρχείο Βαλλιάνου, ΓΑΚ και Αρχεία Κεφαλληνίας, Φακ. 1.			
<p>** Λείπουν μετοχές επενδυμένες σε ρουπίες. Σημείωση: Έχει γίνει μετατροπή £1 = \$5 και £1 = 25Fr (γαλλικά φράγκα). Το 1902 £1 = 40,7 δρχ. και το 1903 £1 = 39,2 δρχ. Το 1914 1Fr (γαλλικό φράγκο) = 1 δρχ. και £1 = 25,2 δρχ., \$1 = 5,15 δρχ.</p>			

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 1 Κώστας Αγγελάκος
ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΟΔΙΟΡΙΣΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ
ΓΙΑ ΤΟ ΝΕΟ ΤΡΟΠΟ ΠΡΟΣΛΗΨΗΣ ΤΟΥΣ
ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
- 15 Ήλιος Αντωνόπουλος
ΠΑΝΤΑ ΑΤΕΛΗ, ΚΑΙ ΑΘΛΙΑ ΚΑΙ ΑΧΡΗΣΤΑ.
ΚΩΔΙΞ PARAVISINUS GRAECUS 36 (14ος-15ος ΑΙ.)
ΓΡΑΦΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΖΩΓΡΑΦΟΥΜΕΝΑ
- 43 Βάιος Βαϊόπουλος
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΠΡΩΙΜΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΥ:
ΑΛΛΙΝΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
- 59 Ήλιος Γιαρένης
ΤΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ ΑΡ. 20 ΤΗΣ ΖΩΣΙΜΑΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ. ΕΝΑ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΜΕΝΟ ΚΑΙ
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ
- 75 Αθανάσιος Αγγ. Ευσταθίου
Ο ΚΩΔΙΚΑΣ 1066 ΤΗΣ ΕΒΕ
(ΠΡΟΕΡΧΟΜΕΝΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΕΡΑ ΜΟΝΗ ΔΟΥΣΙΚΟΥ)
ΚΑΙ ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
- 125 Σοφία Λαΐου
ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ ΤΩΝ ΒΑΚΟΥΦΙΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΤΡΙΚΑΛΩΝ,
15ος-16ος ΑΙΩΝΑΣ
- 151 Ευδοκία Ολυμπίτου
ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΡΕΙΝΗ ΧΩΡΑ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΛΙΑΚΗ ΣΚΑΛΑ
Παρατηρήσεις για τη διαμόρφωση μιας νησιώτικης πόλης
- 181 Θεοδόσης Πυλαρινός
MULTUM IN PARVO: ΑΠΟ ΤΟ «ΠΙΣΤΟΜΑ!»
ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΗΜΑ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤ. ΘΕΟΤΟΚΗ
ΣΤΗΝ ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΥΠΟΛΗΨΗ ΤΟΥ «ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ»
ΤΟΥ Ι.Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ
- 193 Ήλιος Κ. Σβέρκος
ΑΡΠΑΛΟΣΚΥΤΑ?

- 203 Κώστας Σμπόνιας
ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ
ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΟΠΙΩΝ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ:
ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ ΝΗΣΙΩΝ
- 225 Έλενη Άγγελομάτη-Τσουγκαράκη
ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΥ
- 247 Έλενη Άγγελομάτη-Τσουγκαράκη
ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΖΗΤΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
- 295 Δημήτρης Τσουγκαράκης
Ο ΖΩΓΡΑΦΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΣΤΟ ΛΕΙΒΑΔΑ ΣΕΛΙΝΟΥ
- 303 Τζελίνα Χαρλαύτη
ΜΕΓΙΣΤΑΝΕΣ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ:
Ο ΟΙΚΟΣ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΒΑΛΛΙΑΝΟΥ

ISSN: 1791-289X